

MÜELLİFİ BİLİNMEYEN BİR ‘FURÛK’ YAZMASININ TENKİTLİ NEŞRİ

-[el-Furûku'l-Luğaviyyetü'l-Muhtâre fi'l-Müfredâti'l-Mütekâribe]-

Dr. Ömer KARA *

Özet

Bu makale, furûk alanıyla ilgili yapmayı tasarladığımız tahkik çalışmalarının ikincisini oluşturmaktadır. Makalenin ilk kısmında “furûk”la ilgili bir mukaddimeden sonra risâlenin ismi, müellifi, kaynakları, yazmasının tavsifi, tahkik metodumuz bir başlık altında; ve nihâyet metnin tenkitli neşri de ikinci bir başlıkta sunulacaktır. Son olarak yazma nüshadan örnekler verilecektir.

Anahtar Kelimeler: *el-Furûku'l-luğaviyye, mütekârib, yazma, el-fark beyne..., tenkitli neşir.*

CRITICAL EDITION OF A MANUSCRIPT ON FURÛQ BY UNKNOWN AUTHOR

Abstract

This article is the second of our critical-editions which we will study in furuq field. After an introduction about furuq, we dealt with this manuscript's author and its and its sources and its description and our critical-edition method and gave critical-edition text of this manuscript and examples of manuscriptal text.

Key Words: *al-Furûq al-lughawiyya, close-meaning words, manuscript, al-farq bayna..., critical-edition.*

0. GİRİŞ

el-Furûku'l-Luğaviyye, kısaca Arap dilinde yakın anlamlı (mütekârib) kelimeler arasındaki nüansları ve farkları tespit etmeyi hedefleyen bir dilsel türün ve literatürün ismidir.¹

İlgili gelenek, terâdüfe bir alternatif olarak gelişmiş olup ortak bir anlamda birleşen kelimeler arasında ince nüansların olduğunu ortaya koymaktadır. İbn Arabî (ö. 231) ile başlayan; Câhız (ö. 255), İbn Kuteybe (ö. 276), Sa'leb (291), Hakîm et-Tirmizî (ö. 320), İbn Enbarî (ö. 328), İbn Deresteveyh (ö. 347), İbn Fâris (ö. 395), Askerî (ö. 395), Râğıb el-İsfahânî (ö. yaklaşık 425), Se'âlibî (ö. 429) ile devam ettirilen leksik bir tür ve nazariye olmuştur. İlk olarak eser seviyesinde İbn Kuteybe'nin *Edebü'l-Katib*'inde, daha sonra Hakîm et-Tirmizî'nin *el-Furûk* ve *Men'u't-Terâdüf*'ünde ve nihâyet Askerî'nin *el-Furûk fi'l-Luğa*'sında en zirve noktasını yakalamıştır. Bundan sonra da gelenek, Necefi'nin *et-Tuhfetu'n-Nizâmiyye*'si, Nureddin el-Cezâirî'nin *Furûku'l-Luğât*'ı, Bursevî'nin *Furûk-i Hakki*'si, Henricus Lamnes'in *Ferâidu'l-Luğa*'sının birinci cildi (*Furûk*) ve Lebâbidî'nin *Letâifu'l-Luğa*'sının bir

* Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsîr Anabilim Dalı.

¹ Furûk alanı ile ilgili geniş bilgi için bkz. Chaudhary, Mohammad Akram, “Al-Furûq al-Lughawiyyah: the Cultivation of a Genre”, *Islamic Studies*, 26:1, İslâmbad, 1987; Alvânî, Mustafa, “et-Terâdüf ve'l-Furûk fi'l-Luğa”, *el-Mecelletu'l-Arabîyye*, c. 4, 1981; Şâyi', Muhammed b. Abdîrrahman, *el-Furûku'l-Luğaviyye ve Eseruhâ fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Riyad, 1993; Kılıç, Hulusi, “Furûk”, *DİA*, İstanbul, 1996, XIII/222-3.

başlığı; Aişe b. Şâtî'nin *el-İcâzu'l-Beyânî li'l-Kur'ân*'ın bir bölümüyle bi'l-fiil devam etmiştir. Ayrıca Süleymaniye Kütüphanesinde bizzat incelediğim Abdüsselam et-Tırnavî'nin *el-Furûk*'u², yazarı belli olmayan biri 10 varaklık, öteki 89 varaklık iki *el-Furûk*³ eseri, bir de Ömer b. Ali el-İspirî'ye ait *er-Risâle fi Ma'ne'l-Hamd ve's-Şükr ve'l-Farkî beynehüma*⁴; müellifi belli olmayan *Risâle fi'l-Fark beyne elhamdulillah ve hamden lillah*⁵ ve Hazrecî Şihâbuddin Ahmed b. Muhammed (1044 h.)e ait *Risâle fi'l-Fark beyne'l-Vasfî ve's-Sıfat*⁶, bu geleneğin yazma eserleridir. Yine Abdulkâdir Mağribî'ye ait "*el-Fark beyne's-Seneti ve'l-Âmmi fi'l-Lugati'l-Arabîyye*"⁷ adlı makale de, bu zincirin modern bir denemesi sayılabilir. Buna ilaveten Râğîb İsfahanî'nin *Müfredât*'ı, Şerîf Cürcânî'nin *Ta'rifât*'ı, Semîn el-Halebî'nin *Umdetü'l-Huffâz*'ı, Ebu'l-Bekâ'nın *Külliyât*'ı; İbn Baytar'ın *Mustalahat*'ı furûka önem veren sözlüklerden bazıları olarak furûkun yan literatürünü oluşturmuştur.

Modern dönemlerde furûk alanı üzerinde yeterli çalışma yapılmamıştır. Arap dünyasında tespit edebildiğimiz kadarıyla şu çalışmalar yapılmıştır: Chaudhary, Mohammad Akram, "Al-Furûq al-Lughawîyyah: the Cultivation of a Genre", *Islamic Studies*, 26:1, İslâmabad, 1987; Mağribî, Abdulkâdir, "el-Fark beyne's-Seneti ve'l-Âmmi fi'l-Lugati'l-Arabîyye", *Mecelletü Mecmei'l-İlmi'l-Arabî*, Dimeşk, 1933, c. 3-4, s. 181-3; Alvânî, Mustafa, "et-Terâdüf ve'l-Furûk fi'l-Luğa", *el-Mecelletü'l-Arabîyye*, cilt 4; 1981; Şâyi', Muhammed b. Abdurrahman, *el-Furûku'l-Luğavîyye ve Eserühâ fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Riyad, 1993; Ömer, Ahmed Muhtâr, "İntifâu't-Terâdüf fi Esmâillahi'l-Hüsna Beyne'd-Delâleti'l-Mu'cemîyye ve'd-Delâleti's-Sarfîyye", *Mecelletü Dâri'l-Ulûm*, Kâhire Üniversitesi, Kâhire, 1996, sayı: 20, s. 5-35. Türkiye'de ise -tespit edebildiğimiz kadarıyla- sadece bir ansiklopedi maddesi mevcuttur: Kılıç, Hulusi, "Furûk", *DİA*, XIII/222-3.

Biz de, Türkiye'de hemen hemen hiç ele alınmamış olan bu alanda çeşitli açılardan çalışmalar yaptık. Terâdüf konusunun bir alternatifi olması hasebiyle bu alana "giriş" amacıyla 'terâdüf' ve 'furûk' konularının 'tarihsel arkaplânı, süreci, literatürü, argümanları, sebepleri, şartları, çeşitleri, gayeleri açısından eleştirel okumayı beş makaleye taşıdık.⁸ Bunlardan sonra Arap dilindeki 'fark' geleneğini bir makalede; bu

² Süleymaniye Ktp., Fatih, 5349 (23 vr). Tırnavî'nin bu eseri, tarafımızdan tahkik edilmektedir.

³ Birincisi: Süleymaniye, Kılıç Ali Paşa, 851 (1-10 vr); ikincisi: Süleymaniye, Yazma Bağışlar, 3634/1 (12-99 vr).

⁴ Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 759 (1-9 vr.).

⁵ Mektebetu Merkezi Bahsi'l-İlmi, Mekke, Mecâmi, 17/737.

⁶ Mektebetu Merkezi Bahsi'l-İlmi, Mekke, Mecâmi, VII/23.

⁷ *Mecelletü Mecmei'l-İlmi'l-Arabî*, Dimeşk, 1933, c. 3-4, s. 181-3.

⁸ Kara, Ömer, "Arap Dilbilimindeki 'Terâdüf' Olgusunun 'Furûk' Paralelinde Tarihsel Süreci ve Arkaplânı -Furûku'l-Luğavîyye'ye Giriş- (I)", *EKEV Akademi Dergisi*, yıl: 7, sayı: 14, 2003, s. 197-220; Kara, Ömer, "Arap Dilbilimindeki 'Terâdüf' Literatürünün 'Furûk' Paralelinde Tespit ve Tahlili -Furûku'l-Luğavîyye'ye Giriş-(II)", (yayınlanmamış makale); Kara, Ömer, "Arap Dilbilimindeki 'Terâdüf' ve 'Furûk' Argümanlarının Tahlili -Furûku'l-Luğavîyye'ye Giriş-(III)", (Yayınlanmamış makale); Kara, Ömer, "Arap Dilbilimindeki 'Terâdüf Birikiminin Sebepleri'nin 'Furûk' Paralelinde Kritiği ve Kategorik Ayrımı -Furûku'l-Luğavîyye'ye Giriş-(IV)", (Yayınlanmamış makale); Kara, Ömer, "Arap Dilbilimindeki 'Terâdüf' Olgusuna 'Kavram, Çeşit, Şart ve Gaye' Açısından 'Furûk' Paralelinde Eleştirel Yaklaşım -Furûku'l-Luğavîyye'ye Giriş (V)-", (Yayınlanmamış makale).

geleneğin bir türü olan ‘Kitabü’l-Fark’ları da bir makalede ele aldık.⁹ Peşi sıra teradüf (eşanlamlılık) kaynaklarının potansiyel birer furuk kaynağı olduğunu ispat sadedinde iki farklı grup teradüf kaynağını tahlil ettik.¹⁰ Daha sonra furûk geleneğinin ilk ve derli toplu eserini yazan Askerî’nin *el-Furûk fi’l-Luğa*’sının özelliklerini ve zaaflarını ele alan bir makale yazdık.¹¹ Bunun yanında “korku kelimeleri” konusunda Ali Galip Gezgin tarafından kaleme alınan bir çalışmanın eleştirisini bir makaleye taşıdık.¹² Daha sonra Toshihiko Izutsu’nun eserlerinde yakınlamlı kelimeleri anlamlandırışının eleştirisini konu edinen başka bir makale kaleme aldık.¹³ Bütün bu çalışmalardan hareketle “furuk”u bir makalemizde leksikolojik/ leksikografik bir tür ve nazariye olarak ortaya koymaya çalıştık.¹⁴ Bunun peşinde teknik anlamda ‘müterakip kelimeler arasındaki farkları’ tespit etmenin süreç ve prensiplerini ele alan bir makale ile nazariyenin teorik temellerini ele aldık.¹⁵ Bu tarihsel ve teorik çalışmalardan sonra pratiğe yönelik olarak Kur’ân müfredâtının anlamlandırılmasında söz konusu dilsel alanın fonksiyonunu tespit etmek amacıyla biri telif, ikincisi tercüme iki makale, üç de eser yazdık.¹⁶

Bu çalışmaların bir devamı olarak birkaç yazma furûk eserini tespit edip bizzat inceledik ve bunlardan birinin tahkikini bitirdik¹⁷; diğerleri de devam etmektedir. Furûk çalışma dizimizin tahkik kısmının ikincisini oluşturacak olan bu çalışmamızda, öncelikle risâle tanıtılacak; sonra metnin tenkitli neşri sunulacaktır.

⁹ Kara, Ömer, “Arap Leksikolojisinde ‘Fark’ Geleneği”, (Yayınlanmamış makale); Kara, Ömer, “Arap Leksikolojisinde ‘Kitabü’l-Fark’ Türü”, (Yayınlanmamış makale).

¹⁰ Kara, Ömer, “*Elfâz Türündeki Üç Teradüf Kaynağının ‘Furûk’ Bağlamında Kategorik Ayrımı ve Tahlili –İbn Sikkit, Hemezani, Kudame b. Cafer-*”, (yayınlanmamış makale); Kara, Ömer, “Üç ‘Elfâz’-l-Müteradife’ Kaynağının ‘Furûk’ Bağlamında Kategorik Ayrımı ve Tahlili –*Asmai, Rummani, Ceyyani-*” (yayınlanmamış makale).

¹¹ Kara, Ömer, “Askerî’nin ‘el-Furûk fi’l-Luğa’ına Eleştirel Bir Yaklaşım -Ayırteci Özellikleri ve Zaafı-”, (yayınlanmamış makale).

¹² Kara, Ömer, “Eşanlamlılık Bağlamında Kur’ân’da Korku İfade Eden Kelimeler Üzerine Analitik Bir Değerlendirme Adlı Makaleye Eleştirel Bir Yaklaşım”, (yayınlanmamış makale).

¹³ Kara, Ömer, “Toshihiko Izutsu’nun Kur’ân Semantiğinde Eksik Yön: el-Furûku’l-Luğaviyye -Müterakip Kelimeleri ‘Ayrıştırma’ Noktasında Izutsu’ya Bir Katkı-”, (yayınlanmamış makale).

¹⁴ Kara, Ömer, “Arap Dilbiliminde Leksikolojik /Leksikografik Bir Tür: el-Furûku’l-Luğaviyye”, (Yayınlanmamış makale).

¹⁵ Kara, Ömer, “Arap Dilbiliminde ve Kur’ân’da Yakınlamlıların Nüansları Nasıl Tespit Edilir?”, (Yayınlanmamış makale).

¹⁶ Kara, Ömer, “Furûku’l-Luğaviyye’nin Kur’ân’ın Bazı Müfredâtının Anlamlandırılmasındaki Rolü”, (Yayınlanmamış makale); Kara, Ömer, Kur’ân’da Korku Kelimelerinin Renkleri – Furûku’l-Luğaviyye Bağlamında Semantik Bir Analiz-, (Yayınlanmamış eser); Kara, Ömer, Kur’ân Leksikolojisinde Yakınlamlılık ve Nüans -Râğıb el-İsfahânî Örneği-” (Yayınlanmamış eser); Kara, Ömer, Kur’ân’da ‘İyi’ ve ‘Kötü’nün Renkleri -Furûku’l-Luğaviyye Bağlamında Semantik Bir Analiz-, (Yayınlanmamış eser); Ahmed Muhtâr Ömer, “Morfolojik (Sarfî) ve Leksikolojik (Mu’cemî) Delâletler Arasında Esmâu’l-Hüsnâ’da Terâdüfün Nefyi [ve Furûk’un İsbatı]”, (çev. Ömer Kara, Yayınlanmamış makale).

¹⁷ Bu serinin ilk tahkik çalışmasını (el-İspirî, ‘Ömer b. ‘Alî, er-Risâle fi Ma’ne’l-Hamd ve’s-Şükr ve’l-Medh ve’s-Senâ ve Suverî’l-İftirâk ve’l-İctimâ’ Beynehumâ, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 259, (9 vr.) vr. 2a.) yazması üzerinde yaptık ve yayınladık. Bkz. Kara, Ömer, “Ömer b. Ali el-İspirî’nin ‘Furûk’la İlgili Bir Risâlesinin Tenkitli Neşri –er-Risâle fi Ma’ne’l-Hamdî ve’s-Şükrî ve’l-Medhî ve’s-Senâ ve Suverî’l-İftirâkî ve’l-İctimai Beynehum-”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 20, Erzurum, 2003.

1. YAZMANIN TANITIMI

1.1. RİSÂLENİN MÜELLİFİ ve İSMİ

İncelediğimiz metin, Süleymaniye Kütüphanesi, Kılıç Ali Paşa, 851/1 numarada kayıtlı olan furûk ile ilgili 10 varaklık bir yazmadır. Metnin müellifinin kim olduğuna dair yazmada hiçbir kayıt bulunmadığı gibi, risâlenin başlığı da mevcut değildir. Yazmanın ne başında ne de sonunda yazmanın müellif hattı veya müstensih hattı olup olmadığına dair bir kayıt olmadığı gibi, istinsah ve yazım tarihi de maalesef bulunmamaktadır.

Risâlenin kime ait olduğu ve ne zaman yazıldığı elimizdeki yazmadan tespit edilememekle birlikte metin içi ve dışı bir takım ipuçlarından en azından yaklaşık bir dönem belirlemesi yapmak mümkün gözükmemektedir. Burada bizim için en önemli unsur, müellifin kullandığı kaynakların son tarihli olanlarının tesbitidir.

“Risâlenin kaynakları” başlığında detaylı bir şekilde kendisinden bahsedeceğimiz eserlere ve müelliflerine baktığımızda şu tablo ortaya çıkmaktadır: Hicri 4. asırdan Cevherî (ö. 393); hicri 5. asırdan Râğıb el-İsfahânî (ö. 425); 6. asırdan ise Harîrî (ö. 516), Zamahşeri (ö. 538), İbn Cevzî (ö. 597); hicri 7. asırdan Mutarrizî (ö. 610), Ebubekir Râzî (ö. 666), Nevevî (ö. 676), Beyzavî (ö. 691); hicri 8. asırdan Sadru’ş-Şerî’a (ö. 747), İbn Nukrekar (ö. 776), Taftazanî (ö. 792); hicri 9. asırdan İbn Melek (ö. 801), Fîrûzâbâdî (816), Cürcânî (ö. 816), Alaaddinzâde (ö. 827), İbn Emîr el-Hac (ö. 879), Molla Hüsrev (ö. 885) ve Hasan Çelebî (ö. 891); Hicri 10. asırdan Mısırî (ö. 900), Seyyid Alizâde (ö. 931), İbn Kemâl (ö. 940), Şeyhzâde (ö. 951), İbn Hanbelî (ö. 971), Kostantinî (ö. 992) yer almaktadır. Ve nihâyet 11. asırdan Halhalî (ö. 1014) ve Mollazâde (ö. 1036) bulunmaktadır.

Dikkat edilirse, yazarın kendisinden en son yararlandığı şahsın tarihi, h. 1036’dır. Bu ise bize söz konusu risâlenin bu tarihten sonra yazıldığını gösterir. Bu durumda biz, bu tarihten sonra yazılan furûk risâle ve eserlerini tespit etmekle hem bu eserlerle örtüşüp örtüşmediğini ortaya koyma, hem de ilgili risâleye -yaklaşık da olsa- tarih belirleme noktasında belki bir bilgi veya ipucu tespit edebiliriz.

Araştırmalarımız neticesinde hicri 10. asırdan sonra ‘furûk’ alanında hicri 12. asırda Bursevî(1137)’nin Furûku ile Cezâirî(1158)’nin Furûk’unu; hicri 13. asırda Abdüsselam Tırnavî’nin (yaklaşık 1206 civarı) Furûk’unu (Süleymaniye, Fatih, no: 5349, 64-74 vr., müellif hattı, istins. tar. ve yeri: 1206 - İstanbul) ile yazarı belli olmayan 1273 istinsah kaydı bulunan bir Furûk risâlesini (Süleymaniye Ktp., Yazma bağışlar, 3634/1, 1-50 vr. (istinsah. 1273); hicri 14. asırda ise Necefi(ö. 1312)’nin Tuhfetu’n-Nizâmiyyesi ile Henrikus Lannes(ö. 1356)’in Furûk’unu tespit ettik.

Burada en önemli sorun, bu isimsiz yazmanın, yukarıda vermiş olduğumuz bu tarihten sonra kaleme alınmış olan söz konusu furûk kitaplarının yazma bir nüshası olup olmadığıdır. Şimdi tarih sırasını da dikkate alarak yazma eserimizle ilgili furûk kaynaklarını karşılaştırmaya çalışalım.

Bu isimsiz yazma, acaba bir çok yazması bulunan,¹⁸ ayrıca defalarca basılmış olan¹⁹ Bursevî'nin Furûku'nun yazma nüshalarından biri olabilir mi? İsimsiz yazmamızın kullandığı son kaynağın h. 11. asrın başlarına tekabül etmesi; ayrıca bir furûk eseri olması hasebiyle en yakın olarak h. 1137 yılında vefat eden Bursevî'nin eseri olması ihtimalini akla getirebilir. Bunu anlamının tek yolu, iki eseri çeşitli açılardan karşılaştırmaktan geçmektedir. Öncelikle her iki eserin ortak ve farklı oldukları maddeleri tablolaştırdım.

Ortak Madde	<p>(الجنس - اسم), (الغم- الهم), (المصدر- الحاصل بالمصدر), (عند- لدى), (فضائل- فواضل), (تغيير- تحويل), (المُلك- الملك), (المعنى- المفهوم), (الفعل - العمل), (الصفة- النعت), (الجنس الضدين-), (الاختلاف- الخلاف), (العلاقة- العِلَاقَة), (الحال- التمييز), (عظيم- كبير), (أبد- أزل), (الاعرابي-), (الابدال-القلب), (واحد-احد), (الكلام-الجملة), (الاقتصار- الاختصار), (النقيضين), (الحمد-الشكر), (الحذف-الاضمار), (العام-المطلق), (المُقام-المَقَام), (العادة-العرف), (العربي الخشوع-), (البدن-الجسد), (الخيانة-النفاق), (الحرية-الكرم), (التبذير-الاسراف), (الورع- التقوى), (الارشاد-التوفيق), (العرض-العَرَض), (صفات الذات-صفات الفعل), (الفاسد-الباطل), (الضراعة الخلق-الخلق).</p>
-------------	---

Yazma-Furûk	<p>المجانسة والمماثلة والمشاكله والمشابهة والمساواة والمطابقة والمناسبة), (اللام القصد-اللام للتعليل), (عدي-طغى-), (عفو-غفران-رحمة), (ذنب - اسراف), (الزفير-الشهيق), (المُلك-المالك), (والمواداة اضراب-), (علة-غلط), (رسالة-كتاب), (كدره-تربيه), (عرض-هينه), (الميل-الركن), (بغى), (السيما-القيافة), (حسد- غبطة), (اللفظ-المعنى), (شرف-عظم), (كرم-شجاعة-عفو), (استدراك مصادرة-), (نفس- عقل- ذهن), (خضم- قضم), (وقص- شنق), (قبض- قبص), (قلس- قبي), (غنى- لحن- نغمة-), (جسم- حجم), (نكتة- لطيفة), (صواب- ثواب), (اغماء- جنون), (دور استنابة-), (ادماج-استتباع), (جدل-مكايرة), (خوف فرق), (صواب- حق), (سهو- نسيان), (صوت الایماء-), (محو- طمس), (تفكر- تدبر), (تأليف- ترتيب), (بسيط- جزئي), (استجاء-استجحار), (مخيف- مخوف), (ملك- ملكوت), (عجيب- عجاب), (خفي- مخفي), (جلالة- جلال), (تلويح), (سمع-استماع), (أذهب- ذهب به), (دلالة-دلالة), (فعللة- فعللة), (حدود- حُدود), (دولة- دولة), (جمع الاجزاء- مجموع الاجزاء), (حسن الصورة-حسن الخلق), (افراط-تقريط), (تغيير-تغير), (الاعوجاج في الحسيات- الاعوجاج في), (لما قلنا- لما مر), (محصل الكلام- حاصل الكلام), (لم-), (سين- سوف), (الي- حتى), (كاد-عسى), (حتى-الان), (المصدر- اسم المصدر), (غيرها حذف-), (ابدال- اعلال), (اللام الجنس علي المفرد- اللام الجنس علي المجموع), (اذا- اذاما), (لما), (الكلام النفسي-الكلام اللفظي), (ابداع-تكوين-احداث), (ارادة-اختيار), (قضي-قدر), (اضمار عموم المشترك- عموم), (مقتدي-مدرك), (تأكيد-تأسيس), (السجع-الفاصلة), (هيولي-معدوم), (الموت-النوم), (الحب-الحب), (المجاز</p>
-------------	---

¹⁸ Süleymaniye Ktp., Esat Efendi, nr. 3681, 3-66 vr.; Fatih, nr. 5352, 59 vr.; 5349, 1-60 vr.; Bağdath Vehbi, nr. 2084, 1-85 vr.; Hacı Mahmud Efendi, nr. 2671, 1-27 vr.; Halet Efendi, nr. 315, 132 vr.; Halet efendi, nr. 567, 157 vr.; Kasidecizâde, nr. 656, 73 vr.; M. Arif-M. Murad, nr. 209, 1-69 vr.; Köprülü Ktp., Mehmed Asım Bey, nr. 687, 127 vr.; İstanbul Üniv. Merkez Ktp., Arapça, nr. 1160, 106 vr.; nr. 4735, 136 vr.; nr. 6197, 126 vr.; nr. 3523, 29 vr.; Beyazıt Ktp., Beyazıt, nr. 3818, 118 vr.

¹⁹ Bursevî, İsmail Hakki, **Furûku Hakkî**, İstanbul, 1251 (Osmanlıca) 235 s.; İstanbul, 1890 Şirket-i Sahafiyye-i Osmaniyye, (Arapça), 182 s.; İstanbul, 1892, (Arapça/ Se'âlibi'nin Fıkhu'l-Luğa'sı ile birlikte), 172 s.; İstanbul, 1889, Hüseyin Efendi Matbaası, (Arapça), 172 s.; ys. ts., (Arapça), 160 s.; İstanbul, 1310, Sahafiye-i Osmaniye Matbaası, (Arapça), 172 s.; İstanbul, 1291, Matbaa-i Amire, (Arapça), 172 s.; İstanbul, 1251, Matbaa-i Amire, (Arapça), 235 s.

(الحي-القبيلة), (الواسطة-الآلة), (البكى-البكاء), (اللبس-اللبس), (مقدمة العلم- مقدمة الكتاب), (المبادئ-), (الحد- الخاصة), (العلامة- الخاصة), (التلاوة- القراءة), (الطريق-الصراف- السبيل), (السياق-), (الوصف- والصفة), (المضمر- المبهم), (اسم الجنس-النكرة), (المبهم-النكرة), (المقدمة العالم-العارف/), (الوقف- الجزم), (الاولى-الصواب), (الدليل-الدال), (الاكثر-التكثير), (السباق), (القاعدة- الضابطة), (الجزء- البعض), (الذات-الشخص), (الوسط-الوسط), (العلم- المعرفة), (الفرق - التفریق), (الدعاء - السؤال), (الركن- الفرض), (الباب- الفصل), (الباب- الكتاب), (من-عن), (من للتبغيض-من للتبيين), (الحجة-البينة), (العلم-المعلوم), (الافتراق-التفرق), لا التي لنفي الجنس والتي تشبه), (التخصيص-التوضيح), (العدم-الفناء), (زيدون-يفعلون), (المصير-المرجع), (المثوى-المأوى), (النطق-القول), (البيان-النطق), (الحليم-الصبور), (بليس التحريف-), (لام القصد-لام العاقبة), (المحروسة-المحمية), (جوهر-عرض), (القن-الرقيق), (المشاكلة-), (الحذف-السلب), (الجهل-البسيط), (الواحد-المفرد), (الخالص-الصافي), (التصحيح الكل-), (الحاشية-الشرح), (الذكر-الذكر), (القلة-الندرة), (اسم التفضيل-افعل التفضيل), (المشابهة), (الامارة - العلامة), (الانزال - التنزيل), (في الجملة-بالجملة), (النتيجة-المطلوب), (الكلي التقدير-), (التحرير-التقرير), (الاجمال-التفصيل), (الالهام - الاعلام), (التأويل-البيان), مدلول الفعل الحقيقي مدلول الفعل), (الشاذ-النادر), (الما المفردة-اما المركبة), (المحلي الكراهة -), (المكروه-المشكوك), (العظمة-الجلال), (ذو- صاحب), (اللفظ-الكلمة), (الاصطلاحي), (الضياء - النور), (التفسير بأي - التفسير بيعني), (التحقيق - التدقيق), (تأمل- فتأمل), (التنزيه القيمة-), (مع-الواو), (اصفر-اصفار), (الاخبار-الانشاء), (الافحام- الالزام), (الارادة - المشيئة), (خلف الله عليك-), (الابله- الاحمق), (الفرس- السرجين), (القعود-الجلوس), (الرؤية-الرؤيا), (الثن الاطناب -), (الحشو- التطويل), (النعم - الانعام), (الحث - الحض), (أم- او), (اخلف الله عليك), (الكافر-المنافق), (الدين-الملة), (اليقين - الظن - الشك- الوهم), (الاعطاء - الايتاء), (التطويل), (الآل-اصحاب), (البديل-العوض), (التوالد-التولد), (المومى اليه-المشار اليه), (الحق-الصدق), (المعلومات-المقدورات), (العيش-الحياة), (الدمج-الدرج), (الخلة-الاخوة), (أهل-اصحاب), (الارادة - الاستهزاء), (الريب- الشك), (العموم - التكرار), (فقه القضاء - علم القضاء), (التزئيل-التحقيق), (الكسب- الاكتساب), (النزع-النشط), (حسن الوجه-البهاء), (التقويض-التسليم), (الكفران-), (الجاه-الوجه), (الدعاء النداء), (الفتنة-البلاء), (الاشتمال-الشمول), (البيوت-الايات), (الغطاء -), (الذم - اللوم), (الصناعة-الصناعة), (العقل-اللب), (الطبع-الختم-النقش), (الكفر-الكفور), (الضعف-الضعف), (اللفح-النفح), (الضد-الند), (الفرض - الايجاب), (الفؤاد - القلب), (الغشاء الحسن-الحسنة -), (الضر- الضر), (المثل الند - الشبه- المساوي- الشكل), (العمر-البقاء), (السقم-), (الضلالة - الغواية), (الصفح - العفو), (الوسيلة - الوصيلة), (الوكيل- الكفيل), (الحسنى), (الذل-الذل), (الاصطبار-الصبر), (المد-الامداد), (الزلة-العصيان), (العام-السنة), (المرض), (الهُوى - الشهوة), (الفضل - الفضول), (الظل - الفيئ), (المصاحبة - الاصطحاب - الاجتماع), (العيش-الحياة), (الاباء- الامتناع), (الاجر-الجزاء), (الجود- الكرم), (التعبير - التأويل), (السبب-الدليل), (الغين-الرين), (ذوي الرحم-المحرم), (التبديل-العوض), (المس- اللمس), (الطيب-), (الفاسق-الفاجر), (القلعة-الحصن), (الجدار-الحائط), (الهم-الهمة), (الصغير-المجنون), (الصنم-), (الرد-الرجوع), (السبوح-القدوس), (المشاركة-الاشترك-التشارك), (السد-السد), (الظاهر), (الخلق-الجعل), (الدية-الارش), (الاولاد-الايناء), (الواجب-الفرض), (الآخر-الآخر), (الوثن الاختصاص-), (العبث-السفه-اللعب), (الجمع-الحشر), (التفسير-التأويل), (الامور-الاوامر), (الاستقامة-), (المثل-النحو), (الغفران- الاحسان), (الخواص- المزايا- الكيفيات المشهورة), (التملك الغفور-الغفار), (العيب- النقص), (التوقف- التأني), (الفراسة-الالهام), (القصد-العزم), (الاعتضام), (أن- إن), (الترجي- التمني), (الطائفة - الفرقة), (انت لا تكذب- لا تكذب انت), (الغيظ- الغضب), (الواردات الرحمانية - الملكية -), (الالهام-الوحي), (الحكمة-العلم-المعرفة), (النصر-النصرة), (الذبح - النحر), (الظلف- الخلف- الحافر- القدم), (مرع - الروضة), (النفسانية - الشيطانية زال), (الانشاد- الرواية), (الابوب-الرجوع), (الواو الاعتراضية - الواو الحالية), (الاحصاء-العد), (الآن-انف), (التحذير- الاغراء), (الجمهور - العامة), (كان- صار), (يزال- زال يزول), (القلب- الفؤاد- الصدر- اللب), (الغزو - السرية), (الانجاس - الانفجار), (المرائي - المنافق), (الوقت-الميعات), (البشارة-الندارة), (العصمة-الحفظ), (متى- كلما), (فتنة القبر- عذاب القبر), (المداراة-المداهنة), (النمام-الفتات), (الصدقة-الهدية), (الملة - النحلة), (العجلة- السرعة), (الولاية-), (الارشاد-الدعوة), (الايثار-السخاء), (الانقلاب-الرجوع-الانصراف), (الخان-الرباط), (الهلال - القمر), (الرفع-الدفع), (الشطح- الطامات), (العلم-العقل), (المتخادم-الخادم), (الولاية الحامل-), (الايضاح - التقرير), (العقوبات- الحدود), (الاخبار-التحديث), (التوبة - الاستغفار)

Eserleri karşılaştırdığımızda, şu özellikleriyle iki yazmanın birbirinden ayrıldığını müşahede ediyoruz:

a) Yazma eserimiz, 123 adet maddeyi ele alırken, Bursevî, 292 madde ele almıştır. Her ikisinin ortak olduğu madde sayısı, 37 adettir. Dolayısıyla bu farklılık bile, ikisinin aynı eser olmasını engellemektedir. Ortak maddeler ise, genel itibariyle “el-furûku’l-luğaviyye” kaynaklarının hemen hemen hepsinde bulunmaktadır. Üstelik ortak maddelerde her ikisinin metninde aynılık şöyle dursun, paralellik kurulacak şekilde bir benzerlik bile görülmemektedir. Karşılaştırmalı birkaç örnek sunalım:

“Fevâdil-fezâil” maddesi her ikisinde müşterek olmakla beraber, yazmamızda “الفرق بين الفضائل والفواضل هو ان الفضائل الصفات الحميدة التي يحصل منها منفعة الي غير الممدوح كالانعام” “الفرق بين الفضائل والفواضل هو”²⁰ şeklinde yer alırken, Bursevî, “ان الفضائل جمع فضيلة وهي ما تلزم صاحبها ولا تتعداه كالعلم والشجاعة والفواضل جمع فاضلة وهي ما تتعدى الي غيره كالعطيا والمواهب”²¹ şeklinde sunmaktadır. Dikkat edilirse birleşen yönleri sadece “الفرق بين الفضائل والفواضل” kısmıdır; her ikisi de değişik açıklama biçimi geliştirmiştir.

Yine her ikisinde “inde-leda” başlığı ortak olmakla beraber, iki kelimenin farkı, yazmada “اعلم ان بين ولدن فرقا لطيفا وهو ان عند يشمل معناها علي ما هو في ملكتك ومكنتك بما دنا منك” “وبعد عند ولدن يختص معناها بما حضرك وقرب منك شرح مقامات حريري. الفرق بين عند ولدى انه يقال المال عند زيد فيما يحضر عنده وفيما في خذائه وان كان غائبا ولا”²² Bursevî’de “يقال المال لدى زيد فيما يحضر عنده”²³ şeklinde açıklanmıştır. Bunların dışında ortak oldukları tüm malzemeleri (bkz. tabloda ortak maddeler) karşılaştırdığımızda hemen hemen tümünde maksadın değişik ifadelerle verildiğini gördük.

b) Babların sistematigi aynı değildir.

c) Madde içerikleri, farklı dizayn edilmiştir. Hatta metin olarak Bursevî’nin metni daha gelişmiş bir metindir. Hem sentaks hem de üslup açısından çok ilerdedir. Yazma eserimiz ise not alınmış, sonradan gözden geçirilmemiş bir müsvedde metin vermektedir. Metinde ihtisar ve hazıflar çok fazladır; deyim yerindeyse bazı şeyler kodlama usûlüyle yazılmıştır (özellikle referanslar).

d) Referanslar, nisbi olarak örtüşse de, çoğunlukla farklılık arz etmektedir. Yine referans kullanımı, yazma eserde yoğun iken, Bursevî çok az sayıda kaynağa yer vermektedir.

e) İki eserin ne başı, ne ortası, ne de sonu birbirine uymaktadır. Tamamen ayrı şahıslara ait olarak tasarlanmış şekilde farklıdır.

Tüm bu farklılıklardan dolayı bu eserin Bursevî’nin eserinin bir yazması olması mümkün değildir.

Öte yandan bu risâlenin, aynı tarihlerdeki Cezâirî(1158)’nin Furûk’unun; bir sonraki asırda yazılmış olan Abdüsselam Tırnavî’nin (yaklaşık 1206 civarı) Furûk’unun (Süleymaniye, Fatih, no: 5349, 64-74 vr., müellif hattı, istins. tar. ve yeri: 1206 - İstanbul); yazarı belli olmayan 1273 istinsah kaydı bulunan bir Furûk risâlesinin

²⁰ Yazma-Furûk, vr. 3.

²¹ Bursevî, İsmail Hakkı, **Furûku Hakkî**, İstanbul, 1310 s. 142.

²² Yazma-Furûk, vr. 13.

²³ Bursevî, **Furûk**, s. 143.

(Süleymaniye Ktp., Yazma başışlar, 3634/1, 1-50 vr. (istinsah. 1273); hicri 14. asırda ise Necefi(ö. 1312)'nin Tuhfetu'n-Nizâmiyyesi ile Henrikus Lamnes(ö. 1356)'in Furûk'unun bir nüshası olup olmadığını karşılaştırdık. Ne yazık ki tüm bu eserler, yazma eserimizden sistematik, muhteva, bab sayısı, işleniş tarzı ile tamamen farklılık arzettiğini gördük. Sonuç itibariyle elimizdeki yazma, yukarıda verdiğimiz tüm eserlerin dışında bir müellife ait olduğu kesin olmakla birlikte, müellifin kim olduğunu tespit etmemiz mümkün gözükmemektedir.

Risâlenin ismini –klasik geleneğimizden esinlenerek- “*el-Furûku'l-Luğaviyyetü'l-Muhtâre fi'l-Müfredâti'l-Mütekâribe*” şeklinde koyduk. Bunun için ise şunları gerekçe gösterebiliriz: a) Öncelikle yazar, risâlesine herhangi orijinal bir başlık koymamıştır. b) Risâle, tamamen “mütekarip kelimeler arasındaki farklar”ı vermeye adanmış bir “el-furûku'l-luğaviyye” eseridir. c) “el-furûku'l-luğaviyye” terkiibini, içeriğinin bu gelenekle yazılmış olması hasebiyle seçtik. d) “Muhtâre” sıfatını, yazarın malzemesinin bütün mütekarip birikimi ele almak yerine seçme kelimelerden meydana gelmesinden dolayı kullandık. e) İkinci taraftaki “mütekâribe” kelimesini ise müfredâtın tam müteradif değil, birbirine yakın anlamlı veya ortak noktaları bulunan kelimeler olmasını gözeterek başlığa koyduk.

1.2. YAZMANIN İÇERİĞİ ve SİSTEMATİĞİ

Metnin muhtevası, yazar tarafından çeşitli eserler taranmak suretiyle oluşturulmuş bir yapı arz etmektedir. Metnin amacı, anlam açısından ortak veya benzer olan iki veya daha fazla kelime arasındaki farkları ortaya koymaktır.

Yazmanın muhtevasına baktığımızda farkları tespit edilen malzemenin, iki kısma ayrıldığını görebiliriz. Birincisi, lafızlardır ki, eserin büyük bir yekununu oluşturmaktadır. İkincisi ise ibare, kelime grupları, terkip veya cümleciklerdir; bunlar ise azdır.

Lafız düzeyine baktığımızda, şu tablo önümüze çıkmaktadır:

a) Çoğunlukla mütekarip olan iki farklı kelimenin nüanslarını vermektedir. Örneğin “خيانة-”, “عفو- غفران”, “خشوع- ضراعة”, “حرية- كرم”, “ذنب- اسراف”, “زفير- شهيق”, “تفاح- عرض- هيئة”, “ميل- ركن”, “معنى- مفهوم”, “عدى- طغى- بغى”, “عمل- فعل”, “تقوى- ورع”, “غم- هم”, “مرشد- موفق”, “تبذير- اسراف”, “اضراب- استدراك”, “علة- غلط”, “رسالة- كتاب”, “كدر- تربية”, “قبض-”, “قلس- قبي”, “السيما- القيافة”, “حسد- غبطة”, “اللغز- المعمى”, “شرف- عظم”, “كرم- شجاعة- عفو”, “عادة- عرف”, “نفس- عقل- ذهن”, “حمد- شكر”, “كلام- جملة”, “خضم- قضم”, “وقص- شقق”, “قبض- ضد-”, “جسم- حجم”, “تكتة- لطيفة”, “تعوت- صفات”, “صواب- ثواب”, “اغماء- جنون”, “مصادرة- دور”, “جدل-”, “خوف- فرق”, “تغيير- تحويل”, “صواب- حق”, “سهو- نسيان”, “غنى- لحن- نغمة- صوت”, “تقيض-”, “تأليف- ترتيب”, “باطل- فاسد”, “بسيط- جزئي”, “استطابة- استتجاء- استبحار”, “ادماج- استتباع”, “مكايبة-”, “عظيم- كبير”, “الايماء- تلويح”, “محو- طمس”, “جسد- بدن”, “تفكر- تدبر”.

b) Aynı kelimenin sarf değişimiyle oluşan iki sığası arasındaki farkları vermektedir. Örneğin “غبن- غبن”, “فضائل- فواضل”, “جلالة- جلال”, “عفو- عافية- معافاة”, “مخيف- مخوف”, “ملك- ملكوت”, “عجيب- عجاب”, “واحد- احد”, “خفي- مخفي”, “اعرابي- عرب”.

c) Aynı kelimenin hareke değişimiyle oluşan iki sığası arasındaki farkları vermektedir. Örneğin “علاقة-”, “خلق- خلق”, “حدود- حدود”, “دولة- دولة”, “ملك- ملك”, “مالك- مالك”, “مقام- مقام”, “عرض- عرض”, “دلالة- دلالة”, “فعل- فعل”, “علاقة”.

d) Fiillerin kalıplarının değişimiyle iki kelimenin farkları: “اذهّب- ذهب به” , “خلاف- ” , “افراط-تقريط” , “تغيير-تغير” , “سمع- استماع” , “اختلاف” .

Terkip ve kelime grupları kısmına baktığımızda şu tabloyla karşılaşmaktayız:

a) İzafet tamlaması şeklindeki grupların farklarını vermektedir: Örnek olarak “حسن صفات الذات-صفات الفعل” , “محصل الكلام- حاصل الكلام” , “جمع الاجزاء- مجموع الاجزاء” , “الصورة-حسن الخلق الفعل” .

b) Cümlecikler arasındaki farkları vermektedir: “الاعوجاج في الحسيات- ” , “لما قلنا- لما مر” , “الجنس-اسم الجنس” , “المصدر-اسم المصدر” , “المصدر- الحاصل المصدر” , “الاعوجاج في غيرها” .

Ayrıca burada dikkat çekmemiz gereken başka bir nokta ise şudur: Metinde kelimelerin farkları, genelde “luğavi farklılıklar” a tahsis edilmiştir. Ancak bunun yanında çeşitli İslâm dil ve din bilimlerinin yakın anlamlı terimleri arasındaki farklara da yer verilmiştir. Bu bağlamda bazen “nahiv” terminolojisindeki yakın anlamlı kelimelerin farklarının verildiğini müşahede ediyoruz. Özellikle “hurufu'l-me'âni” bu bağlamda dikkati çekmektedir. “عند- ” , “سين-سوف” , “الي- حتى” , “كاد- عسى” , “حتى- الا ان” . “اللام الجنس علي المفرد-اللام الجنس علي المجموع” , “اذا-اذا ما” , “اللام للقصد-اللام للتعليل” , “لم-لما” , “لن” gruplarını buna örnek verebiliriz. Bunun yanında nahvin çeşitli konularıyla ilgili terimlere de rastlıyoruz. Buna da “ابدال- اعلال” , “حذف-اضمار” , “ابدال- قلب” , “حال- تمييز” , “ابدال- اعلال” örnek verilebilir. Kelâm (“أبد-أزل” , “ابداع-تكوين-احداث” , “ارادة-اختيار” , “قضي-قدر”) , اقتصار- (“تأكيد-تأسيس”) , Belâgat (“السجع-الفاصلة”) , Tefsîr (“هيولي- معدوم” , “النفسي- الكلام اللفظي”) , Fıkıh (“عموم المشترك-عموم المجاز” , “العام-مطلق”) , Usûl-i fikh (“مقتدي-مدرك”) , (“اختصار”) terimlerinin farklarına da az da olsa yer verilmektedir.

Furûk kaynakları için “dilsel farklılıklar”ın dışında başka bilim dallarında ortak olan kelimelerin ‘terminolojik ayrıntıları’nın verilmesi, eleştiriye açık bir konudur. Yazarın müfredâtı seçerken, bu anlamda çok dakik davrandığı pek söylenemez. Öte yandan furûk kaynakları, daha çok müteradif olduğu ileri sürülen kelimeler arasındaki farkları tesbite odaklanan eserler olarak görüldüğü için, lafızları farklı anlamları aynı veya yakın olan kelimeleri konu edinmesi istenir. Bu bağlamda aynı kökten gelen kelimelerin morfolojik kalıpları arasındaki anlam farkları (örneğin “عفو- عافية- معافاة” , “عجيب- ” , “واحد- احد” , “خفي- مخفي” , “عربي- عرب” , “غبن-غبن” , “فضائل- فواضل” , “جلالة- جلال” , “عجاب” , “مخيف-مخوف” , “ملك-ملكوت” , “عجابه”) hareke değişimiyle oluşan aynı kelimenin telaffuz farklılıklarından oluşan anlam farkları (“حدود- ” , “ثولة-دولة” , “ملك-ملك” , “ملك-ملك” , “علاقة-علاقة” , “علاقة-علاقة” , “خلق-خلق” , “حدود” , “مقام-مقام” , “عرض-عرض” , “دلالة-دلالة” , “ثعلة-فعلة” , “علاقة-علاقة” , “خلق-خلق” , “حدود” , “سمع-استماع” , “خلاف- اختلاف” , “اذهّب- ذهب به”) , “تغيير-تغير” , “افراط-تقريط” , el-furûku’l-luğaviyye çerçevesinde değerlendirilme-mektedir. Yine terâdüf olgusunun ‘lafız’da geçerli olduğu öncülünden hareketle de “terkip, kelime grubu, deyimsel ifade ve cümlecikler”in anlam farklılıklarının (“حسن الصورة-حسن الخلق” , “لما قلنا- لما” ; “صفات الذات-صفات الفعل” , “محصل الكلام- حاصل الكلام” ; “جمع الاجزاء- مجموع الاجزاء” , “المصدر-اسم المصدر” , “المصدر- الحاصل المصدر” , “الاعوجاج في الحسيات- الاعوجاج في غيرها” , “مر” , “الجنس-اسم الجنس”) da, el-furûku’l-luğaviyye alanına girmediğini savunurlar. Son olarak Arap dil olgularından kalb (bir kelimenin içindeki harflerin yer değiştirmesiyle kelime oluşumu/ “جذب”nin “جذب” olması gibi) veya ibdal (kelimedeki bir harfin başka bir harfle değişmesi suretiyle oluşan kelime oluşumu / “قبص” ve “قبض” gibi) olgularıyla oluşan

kelimeler arasındaki farklar (“قبص-قبض”, “خضم-قضم”, “صواب-ثواب”) konusunda da furûkçuların itirazları söz konusudur.

Farkları tespit edilen kelime gruplarının diziminde bir sistematik yoktur; rastgele dizilmiştir. Eserin üslup ve içeriği için de aynı şey söylenebilir. Sanki eser, çeşitli kaynaklar taranarak mütekarip kelimelerin farklarıyla ilgili malzemeler, peşpeşe sıralanmış; tekrar gözden geçirilmemiştir. Bu yüzden de metin içerisinde cümle dizimi ve ifade biçiminde eksiklikler göze çarpmaktadır. Kaynaklandırma sistemi son derece iptidaidir.

1.3. YAZMANIN KAYNAKLARI

Risâlenin müellifi, referanslarının hem eser isimlerini, hem de yazarlarını çok muhtasar ve alelade bir şekilde vermiştir. Şöyle ki; bazen sadece müellifin kısa ismini (veya nisbe veya künyesini); bazen de eserin kısa ismini vermektedir. Bu yüzden yaygın ve tanınan müelliflerin veya eserleri tespit etmek kolaysa da, bunların dışında kalanların bazısını tespit etmek güçleşmektedir. Verilen bu bilgileri, metinden hareketle ve bir kısım argümanlara dayanarak ilgili müellifleri ve eserlerini tespit etmeye çalışmamız gerekmektedir. Kronolojik sıraya göre ve branşlarına göre tasnif ederek müellifleri ve eserlerini saptamaya çalışalım.

Sözlükler

Yazar, bir yerde (*zefîr-şehîk*) *es-Sihâh* adıyla İsmail b. Hammâd el-Cevherî(ö. 393)'nin *Tacu'l-Luğa ve Sihâhu'l-Arabiyye* adlı eserine atıfta bulunmaktadır.

Müellifin beş yerde (*zenb-israf, celale-celal, habbe-hubb, huşu-dara'a, mevtnem*) *el-İmam er-Râğîb, el-İmam, er-Râğîb* ifadeleriyle kendisinden alıntı yaptığı, bilgilerini referanslandığı şahıs, Râğîb Hüseyin b. Muhammed el-İsfahânî(ö. 425); eseri ise *el-Müfredât fi Garîbi'l-Kur'ân* (İstanbul, 1987)'dir.²⁴

Yazarın metninde bir yerde *Muhtâru's-Sihâh*'a referans vardır. Bu eser, Ebubekir er-Râzî Muhammed (ö. 666)'in *Muhtâru's-Sihâh* (Mahmut Hatır, Beyrut, 1995) adlı eseridir ki, bu, Cevherî'nin *Sihâh*'ının muhtasarıdır.

İki yerde *Kâmûs* adlı esere referans vardır. Bu eser, Mecduddin Muhammed b. Yakub el-Fîrûzâbâdî(ö. 816)'nin *el-Kâmûsu'l-Muhît* (Beyrut, 1991) adlı sözlüğüdür.²⁵

Bir yerde *Ta'rifât*'a atıfta bulunmaktadır ki bu Seyyid Şerîf Cürçânî(ö. 816)'nin *et-Ta'rifât* adlı eseridir.²⁶

²⁴ Râğîb ve eseri hakkında bkz. Abbas Muhammed Ahmed, *er-Râğîb ve Menhecuhu fi'l-Müfredât*, (Mastr tezi), İskenderiye, 1971.

²⁵ Fîrûzâbâdî'nin eseri hakkında bkz. Azzâvî, Abbas, “*el-Mecd el-Fîrûzâbâdî ve'l-Kâmûsu'l-Muhît*”, *Mecelletü Mecme'i'l-Luğati'l-Irakîyye*, Irak, 1959, VI/297-317; Mahfuz, Hüseyin Ali, “*el-Fîrûzâbâdî ve'l-Kâmûs*”, *Mecelletü Külliyyeti'l-Âdâb*, Bağdad, 1961, IV/197-212; Kılıç, Hulusi, “*el-Kâmûsu'l-Muhît*”, *DİA*, İstanbul, 2001, XXIV/287-8.

²⁶ Ta'rifât hakkında geniş bilgi için bkz. Gümüş, Sadreddin, *Seyyid Şerîf Cürçânî*, İstanbul, 1984, s. 182 vd.

Tefsîr Kaynakları

Yazar, dört yerde (*lamu'l-cins ale'l-müfred-lamu'l-cins ale'l-mecmu, azim-kebir, umy-ameh, ezhebe-zehebi bi*) *el-Keşşâf* ismine bilgileri refere etmektedir. Buradaki Keşşâftan kasıt, -bilgileri karşılaştırmamız neticesinde- Carullah Mahmud b. Ömer ez-Zemahşerî(ö. 538)'nin *el-Keşşâf an Hakâiki Ğevâmizi't-Tenzil* adlı eseridir.²⁷

Yazar, metin içinde üç yerde *Kâdî (kabz-kabs, ihtilaf, hilaf, acib-ucâb)*, bir yerde *Kâdî Nâsiruddin (melik-mâlik)*, bir yerde de *Kâdî Beyzavî (meyl-rükun)* ifadesini kaynak olarak kullanmaktadır. Bu üç yerdeki yazarın vermiş olduğu bilgilerin mukayesesi sonucunda bu şahsın *Kâdî Nâsiruddin Abdullah b. Ömer Beyzavî(ö. 691)*, eserinin ise *Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vîl* (Beyrut, 1996) olduğu ortaya çıkmaktadır.²⁸ Ancak bunlardan ikisinde (*ihtilaf-hilaf; acib-ucab*) sade olarak “*Kâdî*” ifadesi geçmekle beraber Beyzavî'nin Tefsîrinde böyle bir açıklamaya rastlayamadık.

Sekiz yerde (*şeref-izam, halk-hulk, husnu's-suret-husnu'l-halk, i'vicac fi'l-hissiyat-i'vicac fi gayriha, haset-gıpta, gabn-gaban, mutlak-amm, havf-farak*) *Şeyhzâde* ismine atıf yapılmaktadır. Söz konusu şahıs, *Şeyhzâde Muhyiddin Muhammed b. Muslihiddin Mustafa* (ö. 951); eseri ise *Hâşiyetu Şeyhzâde alâ Tefsîri'l-Kâdî'l-Beyzavî*'dir.

Yazar, bir yerde *Tefsîru Fatıha* ismiyle bir esere atıfta bulunmakta; ne var ki eserin müellifini açıklamamaktadır. Bu eseri tespit etmek son derece zordur. Çünkü bu isimle onlarca yazma ve matbu risâle bulunmaktadır. Örneğin hicri 800 ve 1000 yılları arasında bile Fenârî Şemsuddin Muhammed b. Hamza(ö. 840), Nureddin Abdurrahman b. Ahmed el-Cami(ö. 898)'nin, Celaleddin ed-Devvânî(ö. 908)'nin, Kemâlpaşazâde Ahmed b. Süleyman(ö. 940)'ın Ebu's-Suud el-İmadi(ö. 982)'nin, Emîr Padişah(ö. 987) gibi şahısların bu isimde eserleri mevcuttur. Dolayısıyla burada yazarın hangi eserden alıntı yaptığını tespit etmek, hemen hemen imkansız gözükmektedir.

Yazar bir yerde (cesed-beden) *Monlazâde* ismine atıfta bulunmaktadır. Ne var ki yazar, bunun dışında ne müellifin ismiyle ne de eseri ile ilgili bir ayrıntı vermemektedir. Kaynaklar üzerinde yaptığımız araştırma neticesinde bu isimde Mollazâde Muhammed Emin b. Sadruddin eş-Şirvani (ö. 1036)'yi bulduk ki bu şahsın, *Hâşiyetü alâ Envârî't-Tenzil*²⁹, *Hâşiyetü ale'l-Mutavvel*³⁰, *Hâşiyetü alâ Tefsîri Keşşâf*³¹ gibi eserleri bulunmaktadır. Ancak bilgiyi hangisinden aldığını tespit etmemiz mümkün gözükmemektedir.

²⁷ Keşşâf hakkında geniş bilgi için bkz. Cerrahoğlu, İsmail, “*Zemahşerî ve Tefsîri*”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara, 1983, XXVI/68-95; Özek, Ali, “*el-Keşşâf*”, *DİA*, Ankara, 2002, XXV/329-330.

²⁸ Envâr hakkında bkz. Cerrahoğlu, İsmail, “*Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vîl*”, *DİA*, İstanbul, 1995, XI/260-1.

²⁹ Süleymaniye Ktp., Amcazâde Hüseyin, nr. 63, 211 vr.; nr. 64, 416 vr.; nr. 64, 188 vr.; nr. 55, 288 vr.; Laleli, nr. 317, 238 vr.; Mihrimah Sultan, nr. 38, 536 vr.; Esad Efendi, nr. 223, 70 vr.; Yozgat, nr. 58, 254 vr.; Serez, nr. 222, 163 vr.; Şehid Ali Paşa, nr. 227, 210 vr.; Hacı Bekir Ağa, nr. 64, 282 vr.; Reşid Efendi, nr. 73, 237 vr.

³⁰ Süleymaniye Ktp., Servili, nr. 263, 161 vr.; Hafid Efendi, nr. 373, 148 vr.

³¹ Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 318, 123-166 vr.

Kelâm kaynakları

Müellifin metninde bir yerde geçen *Bahru'l-Efkâr* adlı kaynak, büyük bir ihtimalle Taftazanî'nin Akâid'i üzerine Hayalî Şemsuddin Ahmed b. Musa(ö. 863) tarafından yazılan hâşiye üzerine Hasan b. Hüseyin b. Muhammed el-Mısrî(ö. 900)'nin kaleme aldığı *Bahru'l-Efkâr Hâşiye alâ Hâşiyeti Hayalî alâ Akâidi'n-Neseî li't-Taftazanî* adlı hâşiyedir ki bir çok yazma nüshası mevcuttur.³²

Yazar bir yerde *el-Halhalî* nisbesiyle bilgisini kaynaklandırmaktadır. Kaynaklarda bu nisbeyle Molla Hasan Hüseyin b. Hasan el-Halhalî (ö. 1014)'nin, *Akâid-i Adudiyye* üzerine Celaluddin ed-Devvânî'nin *Şerhu'l-Akâidi'l-Adudiyye*'si üzerine yazdığı *Hâşiye alâ Şerhi'l-Akâidi'l-Adudiyye*'si bulunmaktadır.³³ Yine Beyzavî tefsîri üzerine yazdığı başka bir hâşiyesi bulunmaktadır. Başka risâleleri de mevcuttur. Ancak aynı madde içerisinde yazarın, Taftazanî'nin *Telvih*'ine de atıfta bulunmasından hareketle -kesin olmamakla beraber- yazarın burada Halhalî'nin *Hâşiye alâ Şerhi'l-Akâidi'l-Adudiyye*'sini kullandığını söyleyebiliriz.

Yazar bir yerde *Hâşiyetu İsfahânî* ismiyle bir esere atıfta bulunmaktadır. Araştırmalarımız neticesinde Ebu's-Sena Şemsuddin Mahmud b. Abdurrahman el-İsfehani(ö. 749)'nin, Beyzavî(ö. 691)'nin *Tavali'u'l-Envâr fi İlmi'l-Kelâm*³⁴ üzerine yazdığı *Metâli'u'l-Enzar*³⁵ adlı bir şerh yazdığını tespit ettik. *Metâli'u'l-Enzar* üzerine ise Seyyid Şerîf el-Cürcânî(ö. 816)'nin³⁶, Ebu'l-Leys es-Semerkindi(ö. 888)'nin³⁷,

³² Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 2969, 160 vr.; Yazma Bağışlar, nr. 2382, 140 vr.; Denizli, nr. 65, 165 vr.; Laleli, nr. 2192, 168 vr.; Kılıç Ali Paşa, nr. 514, 87 vr.; Tire Ktp., Necip Paşa Vakfı, nr. 155, 131 vr.; Marmara Üniv. İlahiyat Fak. Ktp., Yazmalar, nr. 581, 141 vr.; Hacı Selim Ağa Ktp., nr. 583, 183 vr.; Köprülü Ktp., Mehmed Asım Bey, nr. 204, 225 vr.; Koca Râğıp Paşa, nr. 748, 201 vr.; Beyazid Ktp., Veliyuddin Efendi, nr. 1996, 21 vr.; Kayseri Raşid Efendi Ktp., nr. 28186, 114 vr.; Kütahya Vahit Paşa İlhalk Ktp., nr. 1954, 216 vr.; Konya Yusuf Ağa Ktp., nr. 87, 400 vr.; Millet Ktp., nr. 1128, 104 vr.

³³ Eserin bir çok yazma nüshası bulunmaktadır. Bazıları şunlardır: Atf Efendi Ktp., nr. 1298, 47-101 vr.; nr. 1604, 9-300 vr.; nr. 1302, 19-59 vr.; nr. 1303, 1-57 vr.; nr. 1304, 61-126 vr.; Süleymaniye Ktp., Denizli, nr. 70, 62-119 vr.; Yazma Bağışlar, nr. 423, 109 vr.; Mihrimah Sultan, nr. 406, 120 vr.; Beyazid Ktp., nr. 3161, 69b-128 vr.

³⁴ Millet Ktp., Ali Emîrî Arabi, nr. 1271, 151 vr.; Tire Ktp., nr. 175, 118 vr.; Süleymaniye Ktp., Hasan Hüsnü Paşa, nr. 1139, 252 vr.; Hacı Bekir Ağa, nr. 149, 281 vr.; nr. 96, 97 vr.; Damad İbrahim, nr. 842, 56-158 vr.; Yazma Bağışlar, nr. 1444, 360 vr.; Ayasofya, nr. 2333, 83 vr.; nr. 2335, 113 vr.; nr. 2334, 170 vr.; Fatih, nr. 3129, 55 vr.; nr. 3130, 104 vr.; nr. 3198, 152-314 vr.; nr. 3176, 71-113 vr.; nr. 3133, 63 vr.; Köprülü Ktp., Fazıl Ahmed Paşa, nr. 845, 114 vr.

³⁵ İstanbul, 1305 (493 s.). Yazmaları: Hacı Selimağa Ktp., nr. 630, 171 vr.; Marmara Üniv. İlahiyat Fak. Ktp., Yazmalar, nr. 605, 195 vr.; Süleymaniye Ktp., İsmihan Sultan, nr. 290, 222 vr.; Hidiv İsmail, nr. 158, 7-509 vr.; Kasidecizâde, nr. 117, 337 vr.; Kadızâde Mehmed, nr. 310, 191 vr.; nr. 311, 7-155 vr.; Harput, nr. 379, 154 vr.; nr. 59, 231 vr.; KaraÇelebizâde, nr. 84, 233-349 vr.; Carullah, nr. 1219, 244 vr.; nr. 1209, 217 vr.; nr. 1220, 161 vr.; nr. 1214, 208 vr.; nr. 1213, 210 vr.; Bağdatlı Vehbi, nr. 813, 191 vr.; nr. 2033, 1-249 vr.; nr. 2140, 306 vr.; Ayasofya, nr. 2231, 180 vr.; nr. 2295, 205 vr.; nr. 2294, 230 vr.; nr. 2293, 156 vr.

³⁶ Dersaadet, 1305 (425 s.); Yazmaları: Süleymaniye Ktp., Kadızâde Mehmed, nr. 304, 139 vr.; Ayasofya, nr. 2554, 36 vr.; Bağdatlı Vehbi, nr. 2033, 250-279 vr.; H. Hüsnü Paşa, nr. 1159, 53-84 vr.; nr. 1234, 13-51 vr.; nr. 1246, 178 vr.; nr. 1247, 160 vr.; nr. 1248, 243 vr.; Esad Efendi, nr. 1949, 40 vr.; Yozgat, nr. 720, 1b-28b vr.; nr. 719, 35b-57a vr.; Yazma Bağışlar, nr. 603, 68-83 vr.; nr. 1178, 49-69 vr.; Hacı Mahmud Efendi, nr. 5886, 33 vr.; Köprülü Ktp., nr. 230, 1-30 vr.; nr. 231, 1-24 vr.; Nuruosmaniye Ktp., nr. 2111, 1b-36a vr.;

Efdalzâde Hamiduddin Hamdullah Efendi(ö. 903)'nin³⁸, İbn Kemâl Paşa(ö. 940)'nin³⁹ hâşiyeleri vardır. Ancak metinde kaynak olarak çoğunlukla Seyyid Şerîf'in eserlerine vurgu yaptığı ve hâşiyeye olarak bu eser yaygın olduğu için muhtemelen burada da aynı müellifin hâşiyesi olsa gerektir. Ayrıca iki yerde (*cedel-mükayere, fevadil-fezail*) Şerhu'l-Metâli adlı eseri kaynak olarak zikretmektedir ki muhtemelen bu da ilgili hâşiyeyi karşılamaktadır.

Yazar bir yerde (*heyula-ma'dum*) müellifini eş-Şeyh ismiyle andığı Ta'likât isimli bir kaynağa bilgileri refere etmektedir. İlgili konu, felsefe veya kelâmıla alakalı olduğu için muhtemelen buradaki eser, Seyyid Şerîf Cürçânî'nin *et-Ta'likât alâ Şerhi'l-Adudiyye*'si olabilir.

Lahn ve Takvîmu'l-Lisân Kaynakları

Yazar, bir yerde Ali b. el-Bâlî el-Kostantînî(ö. 992)'yi kaynak olarak vermektedir. Yazarın söz konusu eseri ise bilgilerini karşılaştırdığımız *Hayru'l-Kelâm fi't-Takassî an Aġlâdi'l-Avâm* (tah. Hatim Salih Zamin, *Erbeatu Kütüb fi't-Tashihi'l-Luġavi* içinde, Beyrut, 1987) adlı eseridir.

Yazarın İbn Bâlî'den yaptığı alıntıda, bir kere *el-Cevzî* ismi geçmektedir. İbn Bâlî'nin matbu eserindeki metinden de karşılaştırarak burada söz konusu edilen şahsın İbn Cevzî Ebu'l-Ferec Cemaluddin Abdurrahman b. Ali(ö. 597), eserinin ise *Takvîmu'l-Lisân* (Kahire, 1966) olduğunu tespit ettik.

Yine aynı metinde bir kere de *el-Harîrî* ismine atıf yapılmaktadır. Söz konusu şahsın, Ebu Muhammed Kasım b. Ali el-Harîrî(ö. 516), eserinin ise *Durretu'l-Ġavvâss fi Evhâmi'l-Havâss* (Kahire, 1975) olduğunu tespit ettik.

Metinde sadece bir yerde de *Radiyyuddin* ismine atıfta bulunmaktadır. Bu, İbn Hanbelî Radiyyuddin Muhammed b. İbrahim(ö. 971)'dir. Ancak metinde müellifin eserine hiçbir atıf bulunmamaktadır. 30 küsur eseri bulunmakla beraber özellikle dildeki yanlışlar ve düzeltilmesi konusundaki *Sehmu'l-Elhâz fi Vehmi'l-Elfâz* (Beyrut, 1987), *Bahru'l-Avvâm bimâ esâbe fihî'l-Avâm* (Kahire, 1990) ve *Akdu'l-Halâs fi Nakdi Kelâmi'l-Havâs* (Beyrut, 1987) eserleriyle meşhurdur. Yazmadaki metnini bulmak için *Sehmu'l-Elhâz* kitabını taramakla beraber ilgili metne ulaşamadık.

Nahiv ve Sarf kaynakları

Yazarın bir yerde *Mutarrizî-Misbâh* şeklinde atıfta bulunduğu kaynak, Mutarrizî, Ebu'l-Feth Burhânuddin Nasr b. Abdisseyyid (ö. 610)'in *el-Misbâh fi'n-Nahv* (İstanbul, 1306; tah. Ramazan Mübarek, Beyrut, 1997; başka baskıları da vardır) adlı eseridir. Eserin bir çok yazması mevcuttur.⁴⁰

³⁷ Süleymaniye Ktp., Carullah, nr. 1166, 102 vr.

³⁸ Süleymaniye Ktp., Carullah, nr. 1170, 29-92 vr.; nr. 1168, 30-96 vr.; Giresun Yazmaları, nr. 122, 89 vr.; Fatih, nr. 3415, 47-124 vr.; nr. 2982, 79 vr.; nr. 2981, 72 vr.; İzmir, nr. 129, 82 vr.; Nuruosmaniye Ktp., nr. 2113, 1b-62a vr.; Millet Ktp., Ali Emîrî Arabi, nr. 1279, 1-38 vr.

³⁹ Süleymaniye Ktp., Carullah, nr. 1169, 88 vr.

⁴⁰ Atıf Efendi, nr. 2587, 1-26 vr.; nr. 2592, 83-132 vr.; Millet Ktp., Ali Emîrî Arabi, nr. 3777, 49-85 vr.; nr. 3672, 4-49 vr.; nr. 3578, 1-18 vr.; nr. 3624, 21-38 vr.; nr. 3621, 50-80 vr.; nr. 3623, 76-110 vr.; nr. 3579, 1-39 vr.; nr. 3579, 34 vr.; Beyazıt Ktp., Veliyyüddin Efendi, nr. 3023, 153b-182b vr.; İzmir Millî Ktp., nr. 1659/1, 1b-40a vr.; nr. 849, 37b-65a vr.; nr. 1255, 130b-143a vr.; nr. 1798, 84b-109b

Yazar bir yerde *Seyyid Alizâde* ismine atıfta bulunmaktadır. Büyük bir ihtimalle ilgili şahıs, Seydi Alizâde Yakub b. Seydi Bursevî(ö. 931); eseri ise Mutarrizî'nin *el-Misbâh fi'n-Nahv* üzerine yazdığı *Hâşiye alâ Dîbâceti (Şerhi)'l-Misbâh fi'n-Nahv* adlı hâşiyedir.⁴¹

Yazar iki yerde *İftitah* ismiyle bir kaynağı referans olarak göstermektedir. Buradaki iftitâh, muhtemelen Mutarrizî'nin *Misbâh*'ı üzerine Hasan Paşa Kara Alaeddinzâde(ö. 827) tarafından yazılan *el-İftitâh ale'l-Misbâh li'l-Mutarrizî* adlı eser olsa gerek. Eserin yazma nüshaları mevcuttur.⁴²

Yazar bir yerde *Fevâidun Arabiyyetun*, bir yerde de sadece *Fevâid* şeklinde bir esere atıfta bulunmaktadır ki, ancak bu eserin kime ait olduğunu tespit edemedik.

Yazar, bir yerde *Seyyid Abdullah* ismiyle beraber *Şerhu'l-Lübb'a (el-lam lil kasd-el-lam li't-ta'li)*; iki yerde de(*kerem-şecaat-afv; lem-lemma*) sadece Seyyid Abdullah ismine atıfta bulunmaktadır. Bu şahıs, İbn Nukrekar Cemaluddin Seyyid Abdullah b. Muhammed (ö. 776); eseri ise, Tacuddin Muhammed b. Muhammed el-İsferâinî(ö. 684)'nin *Lübbü'l-Elbâb fi İlmi'l-İrâb*⁴³ isimli eseri üzerine yazdığı *Şerhu Lübbi'l-Elbâb fi İlmi'l-İrâb li'l-İsferâinî* adlı eserdir.⁴⁴

Şerhu Makâmâti Harîri adlı esere bir yerde(inde-ledün) atıfta bulunmaktadır. Eserin aslı, Harîri(ö. 516)'nin *Makâmât* isimli eseridir. Ancak müellif, yazmanın

vr.; nr. 762, 21a-48a vr.; nr. 545, 19b-48a vr.; nr. 202, 41a-69 vr.; nr. 200, 46a-67a vr.; nr. 157, 16a-27a vr.; nr. 333, 1b-30b vr.; nr. 155, 31b-52b vr.; nr. 1422, 23 vr.; nr. 1211, 83b-96b vr.; Köprülü Ktp., Mehmed Asım Bey, nr. 608, 1-20 vr.; Topkapı Sarayı Müzesi Ktp., Emanet Hazinesi, nr. 1920, 103 vr.

⁴¹ Eserin onlarca yazma nüshasından bazıları, şunlardır: Süleymaniye Ktp., Yusuf Ağa, nr. 339, 69 vr.; Carullah, nr. 2040, 68-122 vr.; nr. 1114, 45 vr.; Carullah, nr. 4487, 968 vr.; A. Tekelioğlu, nr. 647, 24b-75a vr.; nr. 556, 86 vr.; nr. 597, 79 vr.; nr. 835, 1b-30b vr.; Bağdatlı Vehbi, nr. 1906, 78 vr.; nr. 1895, 67 vr.; nr. 1825, 98-176 vr.; Amcazâde Hüseyin, nr. 410, 69 vr.; Bekirağa, nr. 176, 90 vr.

⁴² Süleymaniye, Ayasofya, nr. 4535, 115 vr.; A. Tekelioğlu, nr. 633, 99 vr.; nr. 539, 36-127 vr.; nr. 531, 90 vr.; nr. 562, 100 vr.; Çelebî Abdullah, nr. 343, 115 vr.; Beyazıd Ktp., Veliyyuddin Efendi, nr. 2954, 66b-112b vr.; nr. 3639, 83 vr.; Beyazıd, nr. 6569, 122 vr.; nr. 6206, 105 vr.; nr. 6574, 107 vr.; nr. 6675, 88 vr.; nr. 6568, 85 vr.; nr. 6455, 79 vr.; nr. 6573, 56 vr.; nr. 6740, 175-223 vr.; nr. 6572, 83 vr.; nr. 6567, 67 vr.; nr. 6571, 57 vr.; nr. 6207, 87 vr.; İzmir Milli Ktp., nr. 186, 115 vr.; nr. 163, 128 vr.; nr. 1120, 1b-89a vr.; Hacı Selimağa Ktp., Nurbanu-Yakub, nr. 129, 82 vr.; Millet Ktp., Feyzullah Efendi, nr. 1922, 129 vr.; nr. 1923, 102 vr.

⁴³ Yazma nüshaları: Beyazıd Ktp., nr. 6478, 74 vr.; nr. 6351, 78 vr.; Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 4576, 87 vr.; nr. 4525, 135-162 vr.; 49-134 vr.; nr. 4577, 46 vr.; İzmir, nr. 705, 105 vr.; Laleli, nr. 3492, 73-100 vr.; Molla Çelebî, nr. 3094, 67-98 vr.; Hacı Bekir Ağa, nr. 590, 189 vr.; Yusuf Ağa, nr. 286, 136 vr.; Saliha Hatun, nr. 127, 83 vr.; Reisü'l-Küttâb, nr. 1064, 28 vr.; Fatih, nr. 4538, 57-111 vr.; Topkapı Sarayı Müzesi Ktp., III. Ahmed, nr. 2212, 93 vr.; nr. 2223, 337 vr.; nr. 2227, 140 vr.; nr. 2222, 289 vr.

⁴⁴ Eserin onlarca yazması mevcuttur. Bazıları şunlardır: Millet Ktp., Feyzullah Efendi, nr. 1991, 150 vr.; nr. 1992, 12-220; nr. 1993, 1-112 vr.; İzmir Milli Ktp., nr. 1085, 214 vr.; nr. 1012, 154 vr.; nr. 1990, 236 vr.; Süleymaniye, Yazma Bağışlar, nr. 1751, 178 vr.; Serez, nr. 3345, 121 vr.; nr. 3344, 134 vr.; Şehid Ali Paşa, nr. 2473, 166 vr.; nr. 2474, 169 vr.; nr. 2475, 130 vr.; Yozgat, nr. 761, 78 vr.; nr. 818, 154 vr.; İsmihan Sultan, nr. 398, 238 vr.; Mahmud Paşa, nr. 368, 146 vr.; Reisü'l-Küttâb, nr. 1053, 120 vr.; Laleli, nr. 3423, 185 vr.; Mihrimah Sultan, nr. 422, 183 vr.; Kılıç Ali Paşa, nr. 953, 165 vr.; nr. 954, 215 vr.; Kadızâde Mehmed, nr. 492, 145 vr.; nr. 493, 173 vr.; Fatih, nr. 5005, 122 vr.; nr. 5006, 121 vr.; nr. 5008, 179 vr.; nr. 5010, 177 vr.

şerhinin kime ait olduğunu açıklamamaktadır. *Makâmât*'ın birkaç şerhi bulunmaktadır: Harîrî Ebu Muhammed Kasım b. Ali (ö. 516): *Şerhu Makâmât*⁴⁵; Mutarrizî Ebu'l-Feth Burhânuddîn (ö. 610): *el-İzâh fi Şerhi Makâmâtı Harîrî*⁴⁶; Ukberî Ebu'l-Bekâ Muhibbuddîn Abdullah b. Hüseyin (ö. 616): *Şerhu Makâmâti Harîrî*⁴⁷; Zernu'î Tacuddîn Nu'man b. İbrahim (ö. 640): *el-Muvaddah fi Şerhi Makâmâti Harîrî*⁴⁸. Yazmanın tamamına bakınca bunlardan ikisinden birinin kullanıldığı, kuvvetle muhtemeldir: Harîrî'nin kendi şerhi veya Mutarrizî'nin şerhi.

Belâgat Kaynakları

Bir yerde *Mutavvel* ismine atıfta bulunduğu şahit oluyoruz ki, bu eser, Sa'duddîn Mesud b. Ömer et-Taftazanî (ö. 792)'nin, Hatîb Kazvîni (ö. 739)'nin *Telhîsu'l-Miftâh* adlı eserine yazmış olduğu şerhi *el-Mutavvel ale't-Telhîstir* (İstanbul, 1309).

Yine bir yerde de (ğalib-kesîr) *Muhtasar fi İlmi'l-Me'ânî* adlı esere atıf vardır ki, bu eser, Sa'duddîn Taftazanî'nin (ö. 792)'nin, Hatîb Kazvîni (ö. 739)'nin *Telhîsu'l-Miftâh* adlı eserine yazmış olduğu şerhi *Mutavval*'in muhtasarı olan *Muhtasaru'l-Me'ânî* adlı eseridir.⁴⁹

Bir yerde *Şerhu'l-Misbâh* ve bir yerde de *Şerhu'l-Miftâh* ismiyle Seyyid Şerîf'e nispet ederek bilgilerini kaynaklandırmaktadır. İlgili şahıs, Seyyid Şerîf Cürcânî Ali b. Muhammed (ö. 816); eseri ise Ebu Yakub Yusuf b. Ebi Bekr es-Sekkaki (ö. 626/1229)'nin *Miftâhu'l-Ulum*'u üzerine yazmış olduğu *el-Misbâh fi Şerhi'l-Miftâh* adlı eseridir. Eserin bir çok yazması mevcuttur.⁵⁰

Hasan Çelebî ismine yazar üç yerde (*cemu'l-ecza-mecmu'u'l-ecza; umûmu'l-müşterek-umûmu'l-mecaz; irade-ihtiyar*) atıfta bulunmaktadır. Bu şahıs, Molla Fenârî'nin torunlarından Fenârî Hasan Çelebî (ö. 891)dir. İlgili maddelerdeki bilgiler, müellifin hangi eserinden alındığına dair bir kayıt bulunmamaktadır. Ancak maddelere

⁴⁵ Kütahya Vahit Paşa Ktp., nr. 1194, 337 vr.; (matbu: Kahire, 1306; Paris, 1822, Topkapı Sarayı Müzesi Ktp., III. Ahmed, nr. 2297, 194 vr.; nr. 2507, 123 vr.; nr. 2446, 133 vr.; Hazine, nr. 1016, 240 vr.

⁴⁶ Beyazid Ktp., nr. 5397, 211 vr.; Tire Ktp., Necip Paşa Vakfı, nr. 375, 255 vr.; Topkapı Sarayı Müzesi Ktp., Revan Köşkü, nr. 725, 335 vr.; Nuruosmaniye Ktp., nr. 4061, 237 vr.

⁴⁷ Süleymaniye Ktp., Yeni Cami, nr. 982, 100 vr.; Esad Efendi, nr. 2822, 171 vr.; Reisü'l-Küttâb, nr. 852, 116 vr.; Carullah, nr. 2017, 76 vr.; Aşır Efendi, nr. 304, 108 vr.; Isparta Halil Hamit Paşa Ktp., nr. 663, 72 vr.; İstanbul Üniv. Merkez Ktp., Arapça, nr. 1089, 106 vr.

⁴⁸ Süleymaniye Ktp., Hamidiye, nr. 1168, 98 vr.

⁴⁹ (İstanbul, 1259, 1260, 1267, 1268, 1271; Bulak, 1317). Onlarca yazması vardır. Bazıları: Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 2261, 155 vr.; nr. 2262, 198 vr.; Fatih, nr. 4604, 243 vr.; nr. 4605, 124 vr.; nr. 4606, 197 vr.; nr. 4607, 152 vr.; nr. 4608, 182 vr.; nr. 4610, 163 vr.; nr. 4611, 122 vr.; nr. 4612, 143 vr.; nr. 4613, 202 vr.; nr. 4614, 192 vr.; nr. 4617, 330 vr.; nr. 4618, 230 vr.; nr. 4619, 358 vr.; nr. 4620, 300 vr.; nr. 4621, 188 vr.; nr. 4622, 274 vr.; nr. 5457, 144 vr.; Carullah, nr. 1806, 191 vr.; 1807, 1-163 vr.; Çorlulu Ali Paşa, nr. 393, 185 vr.; Kasidecizâde, nr. 550, 184 vr.; Nafiz Paşa, nr. 1304, 189 vr.; Yeni cami, nr. 1873, 128 vr.; nr. 428, 323 vr.; Turhan Valide Sultan, nr. 290, 148 vr.; Yazma Bağışlar, nr. 754, 245 vr.; Yahya Tefvik, nr. 1642, 198 vr.; Harput, nr. 350, 216 vr.

⁵⁰ Süleymaniye, Bekırağa, nr. 168, 129 vr.; Millet Ktp., Feyzullah Efendi, nr. 1839, 203 vr.; nr. 1840, 216 vr.; nr. 1841, 178 vr.; Kadizâde Mehmed, nr. 454, 195 vr.; Kasidecizâde, nr. 542, 197 vr.; Halet Efendi, nr. 457, 195 vr.; Mehmed Ağa Camii, nr. 157, 118 vr.; nr. 158, 274 vr.; Ayasofya, nr. 4409, 215 vr.; nr. 4410, 326 vr.; nr. 4411, 355 vr.; nr. 4412, 239 vr.; nr. 4538, 255 vr.; Yazma Bağışlar, nr. 1143, 281 vr.; Damad İbrahim, nr. 1013, 165 vr.; nr. 1033, 233 vr.; nr. 1034, 256 vr. Eser hakkında bkz. Gümü, *Cürcânî*, s. 165-9.

baktığımızda birinci ve ikincisinin “belâgat” ve “usûl”, üçüncüsünün ise “kelâm” ile alakalı olduğunu söylememiz mümkündür. Hasan Çelebi’nin belâgatla ilgili olarak Taftazanî’nin Mutavvel’i üzerine yazdığı *Hâşiye ale’l-Mutavvel* (İstanbul, 1309); ve yine Taftazanî’nin *Muhtasaru’l-Me’ânî* adlı eserine yazdığı *Hâşiye ale’l-Muhtasar fi’l-Me’ânî* (Süleymaniye Ktp., Tırnovalı, no: 1654, 336 vr.; Koca Râğıb Paşa, no: 1253, 149 vr.) adlı eserleri; kelâmıla ilgili olarak Seyyid Şerîf Cürçânî’nin *Şerhu’l-Mevâkıf* adlı eserine yazdığı *Hâşiye alâ Şerhi’l-Mevakif* (Şerhu’l-Mevâkıf ile birlikte, İstanbul, 1321); Taftazanî’nin *Şerhu’l-Akâidi’n-Nesefiyye*’si üzerine Hayali Çelebi’nin yazdığı hâşiyenin hâşiyesi olan *Hâşiye alâ Hâşiyeti’l-Hayali alâ Şerhi’l-Akâid* (Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi, no: 879/4, 162-170 vr.) adlı eserleri; usûl ile ilgili olarak da Taftazanî’nin yazdığı *et-Telvîh* üzerine kaleme aldığı *Hâşiye ale’t-Telvîh* (İstanbul, 1284; Kahire, 1322) adlı eserleri mevcuttur.

Usûlu’l-Fıkh ve Fıkh Kaynakları

Yazar, bir yerde *Telvîh* ismine atıfta bulunmaktadır ki bu, Sa’duddin Taftazanî(ö. 792/1390)’nin, Sadru’ş-Şerî’a’nın *Tavdîh*’i üzerine yazdığı *et-Telvîh ale’t-Tavdîh* adlı eseridir.

Bir yerde de Sadru’ş-Şerî’a Ubeydullah b. Mes’ud (ö. 747/1346), *et-Tavdîh: Şerhu’t-Tenkîh* adlı eserine atıfta bulunmaktadır.

Yazar bir yerde *Tahrîru’t-Tenbîh* adlı bir eseri kaynak olarak göstermektedir. Araştırmalarımız neticesinde bu isimde Nevevî Muhyiddin Yahya b. Şeref (ö. 676/1277)’in *Tahrîru’t-Tenbîh*⁵¹ adlı bir fıkıh eserinin olduğunu tespit ettik. Muhtemelen yazar, bu eserden alıntı yapmıştır.

Yazar bir yerde *Şerhu Tahrîr* ismiyle bir esere atıfta bulunmaktadır. Tahrîr kelimesi, Nevevî’nin *Tahrîr*’ini çağrıştırıyorsa da, yazar bu iki eseri, birine *Tahrîru’t-Tenbîh*; ötekini ise *Şerhu Tahrîr* diyerek farklı şeyler olarak vermektedir. Dolayısıyla buradaki “Şerhu Tahrîr”in Emîr Padişah(ö. 987/1579)’ın, İbn Hümâm(ö. 861/1457)’in *Tahrîr*’i üzerine yazdığı *Teysiru’t-Tahrîr* adlı usûl eseri olması, kuvvetle muhtemeldir.

Yazar, bir yerde (arz-araz) *Durer Ğurer* ismine atıfta bulunmaktadır. Muhtemelen bu eser, Molla Hüsrev(ö. 885/1481)’in *Dureru’l-Hükkâm fi Şerhi Ğureri’l-Ahkâm* adlı eseridir. Bir çok baskısı mevcuttur (örneğin, İstanbul, 1257, 1258, 1967, 1978) ve üzerine bir çok şerh ve hâşiye yazılmıştır.⁵²

Bir yerde İbn Melek ismine atıfta bulunmaktadır ki bu İbn Melek İzzuddin Abdullatif b. Abdulaziz(ö. 801) ve eseri, *Şerhu’l-Menâr fi’l-Usûl* (İstanbul, ts.)’dur.

Bilim Dalı veya Müellifi Tespit Edilemeyen Kaynaklar

Yazar bir yerde (musadere-devr) *eş-Şifâ* isimli bir kitabı kaynak olarak göstermektedir. Kaynaklara baktığımızda *eş-Şifâ* ismiyle -değişik alanlarda- bir çok kaynak bulunmaktadır. Kadı İyâd’ın *eş-Şifâ (bi Ta’rifî Hukûki’l-Mustafa)*, İbn Sînâ’nın

⁵¹ (Dimeşk, 1988); Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 711, 126 vr.; nr. 2597, 120 vr.; Bağdatlı Vehbi, nr. 1948, 99 vr.

⁵² Eser hakkında geniş bilgi için bkz. Akgündüz, Ahmet, “**Dürerü’l-Hükkâm**”, *DİA*, İstanbul, 1994, X/27-28.

eş-Şifâ (fi'l-Hikme); Hafaci'nin *Şifâu'l-Ğalil*'i, İbn Kayyim el-Cevzîye'nin *Şifâu'l-'Alil*'i buna örnek verilebilir. Yazarın metnine baktığımızda daha çok felsefe ve kelâm ilmine ait bir metin gibi gözükmetedir. Dolayısıyla muhtemelen İbn Sînâ'nın eseri olabilir.

Yazar bir yerde de (cism-cesed) *Şerhu'l-İşârât* adlı esere atıfta bulunmaktadır. Kaynaklarımıza baktığımızda İbn Sînâ(ö. 428)'nin mantıkla ilgili *el-İşârât ve't-Tenbîhat* adlı bir eseri bulunmakta; bunun üzerine Fahrüddin Râzî(ö. 606), Seyfüddin Âmidî(ö. 631), Nâsirüddin et-Tûsî(ö. 672), Nahcivânî(ö. 920) gibi şahısların şerhleri bulunmaktadır. Ne var ki bu bilginin hangisinden alındığını; veya bu eserlerden alınıp alınmadığını bilemiyoruz.

Müellif, bir yerde *en-Nihâye* adlı bir esere atıfta bulunmaktadır ki bu eser, İbn Esîr Mecduddin Ebu's-Sa'adat (ö. 606)'in *en-Nihâye fi Ğaribi'l-Hadis*'i olabilir.

Yazar, iki yerde (e'rabi-arabi; mülk-milk) *İbn Mâlik* ismine atıfta bulunmaktadır. Aldığı bilgilere baktığımızda daha çok dilsel farklılıkların verildiğini söylememiz mümkündür. İbn Mâlik ismiyle dilciler arasında meşhur olan İbn Mâlik Muhammed b. Abdullah et-Tâî el-Ceyyânî(ö. 672)'dir. Müellifin bir çok eseri vardır: *el-Elfîye fi'n-Nahv*, *el-Kâfiyetü's-Şâfiye*, *el-Elfâzu'l-Muhtelefe fi'l-Me'âni'l-Mü'telefe*, *Teshilü'l-Fevâid ve Tekmilü'l-Mekâsıd*, *Sebku'l-Manzûm ve Fekku'l-Mahtûm*, *İkmâlu'l-İ'lâm bi Müsellesi'l-Kelâm*, *Fe'ale ve Ef'ale*, *Uddetu'l-Lâfiz*, *el-Fark beyne'z-Zad ve'z-Zâ ve Umdetu'l-Hâfiz* vb. Müellif, muhtemelen bu eserlerden birinden bu bilgiyi almış olabilir.

Yazar, iki yerde (sem'-istima; hafi-mahfi) İbn Kemâl ismine atıfta bulunmaktadır. Şahıs, büyük bir ihtimalle müverrih, mütekellim, mufakkih, edib İbn Kemâl (Kemâlpaşazâde) Şemsüddin Ahmed b. Süleyman (ö. 940) olabilir. Ancak müellifin çeşitli alanlarda onlarca eseri ve risâlesi mevcuttur. Bilgi verilen kelimelere baktığımızda örneğin "sem'-istima" kelimelerinin farklarını farsça verdiğini; öte yandan mahfi-hafi kelimelerinin binaları dikkate alınarak aralarındaki farkları sunduğunu görmekteyiz ki bunların tamamen dilsel farklılıklar olarak gözükmetedir. Muhtemelen bunlar, İbn Kemâl'in *Risâletü'l-Meziyyeti'l-Lisâni'l-Fârisi alâ Sa'iri'l-Elsine ma hala'l-Arabiyye* (Tahran, 1952)⁵³; *Risâle fi Tahkiki Ta'ribi'l-Kelimâti'l-A'cemiyye* (Dimeşk, 1991)⁵⁴; *Dekâiku'l-Hakâik*⁵⁵ ve *Resâilü İbn Kemâlbaşa el-Luğaviyye* (Riyad, 1980) adlı eserlerinin herhangi birinden alınmış olabilir.

Yazar, bir yerde *Şerhu Kirmânî*; bir yerde de *Şerhu Kirmânî li'l-Cündî* şeklinde bilgilerini referanslandırmıştır. Araştırmamız neticesinde Buhari'nin şarihi Şemsüddin

⁵³ Süleymaniye Ktp., Pertev Paşa, nr. 653, 135-139 vr.; Nafiz Paşa, nr. 1506, 166-167 vr.; İbrahim Efendi, nr. 190, 19-22 vr.; Halet Efendi, nr. 822, 187-188 vr.; Ayasofya, nr. 4794, 122-125 vr.; Beyazıt Ktp., nr. 5999, 145a-147b vr.

⁵⁴ Atif Efendi Ktp., nr. 2817, 89-93 vr.; nr. 2847, 20-29 vr.; nr. 2827, 70-83 vr.; nr. 2816, 164-170 vr.; Beyazıt Ktp., Veliyyüddin Efendi, nr. 3236, 57a-64b vr.; nr. 3235, 69b-72b vr.

⁵⁵ Bir çok yazması olan eserin bazı yazmaları şunlardır: Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 4674, 123 vr.; nr. 4675, 24-159 vr.; nr. 4676, 29-192 vr.; Bağdatlı Vehbi, nr. 1975, 23-147 vr.; Amcâzâde Hüseyin, nr. 372, 155 vr.; Aşir Efendi, nr. 378, 1-96 vr.; Carullah, nr. 1652, 175 vr.; A. Tekelioğlu, nr. 691, 126 vr.; Esad Efendi, nr. 3212, 114 vr.; Hüsrev Paşa, nr. 514, 1-101 vr.; nr. 515, 18-116 vr.; İsmihan Sultan, nr. 413, 111 vr.; İzmir, nr. 792, 20-118 vr.; Serez, nr. 3848, 58 vr. Ayrıca bu eserle ilgili olarak bkz. Özkan, Mustafa, "Dekâiku'l-Hakâik", *DİA*, İstanbul, 1994, IX/111-112.

Muhammed b. Yusuf el-Kirmânî(ö. 786)'nin, Adududdin Abdurrahman b. Ahmed el-İcî(ö. 756)'nin *Ahlaku Adududdin el-İcî*⁵⁶ adlı eseri üzerine *Şerh Alâ Âdâbi(Ahlaki)'l-Adudiyye* ismiyle bir şerhinin var olduğunu tespit ettik.⁵⁷ Yazarın sözünü ettiği şerh bu olsa gerektir. İkincisi ise Kemâlüddin Ahmed el-Cündî'nin bunun üzerine yazdığı *Hâşiye Alâ Şerhi'l-Âdâbi'l-Adudiyye* adlı hâşiyesi olmalıdır.⁵⁸

Son olarak yazarın kendisine 14 yerde müracaat ettiği *eş-Şerhu'l-Mezbûr* isimli eseri zikretmeliyiz. İlgili eseri ve müellifini tespit edemedik. Öte yandan bir çok yerde “Şerh” ve “ba'du'l-havâşî” ismiyle bir kısım şerh ve hâşiyelere atıfta bulunmaktadır ki bunları tespit etmemiz de mümkün gözükmemektedir.

1.4. YAZMANIN TAVSİFİ

Yazmanın sadece bir nüshası elimizde bulunmaktadır. Yaptığımız araştırmalar neticesinde ilgili metne benzer bir furûk metnine rastlayamadık. Bu yüzden eseri kendi bütünlüğü içerisinde tek başına incelemek mecburiyetindeyiz.

Yazma, ilk boş varakını saymazsak toplam 8 varaktan oluşmaktadır. Metnin bitişi tam olmakla beraber (çünkü metin, huni şeklindeki figürle bitirilmiştir) ilk sayfasının risâlenin başlangıç sayfası olup olmadığı net değildir. Çünkü metinde risâle için müellifin ve risâlenin isminin, ve niçin yazıldığının anlatıldığı (klasik eserlerin başında çoğunlukla mevcut olan) mukaddime sayılabilecek hiç muhteva bulunmadığı gibi, besmele-hamdele-salvele de yer almamaktadır. Doğrudan “el-fark beyne...” şeklindeki ifadeyle başlamakta; metnin sonuna kadar bu şekilde devam etmektedir. Hatta metnin sonu da aynı şekilde küt diye bitmiştir: metnin bittiğine dair ne bir tarih düşülmüş; ne hamd ve dua cümleleri yer almış, ne de “temmet” kaydı konulmuştur. Sonuç itibariyle metin, girişi ve sonucu bulunmadan tekdüze bir metin olarak başlayıp bitmektedir.

Metnin hattı nesih olup son derece profesyonelce yazılmış; okunaklı ve nettir. İlk varak (1a-1b) boştur. 2 varakın ilk sayfası (2a), 20 satır iken, ikinci sayfası (2b), 3 varak (3a-b), 4. varak (4a-b), 5 varak (5a-b), 6. varak (6a-b), 7. varak (7a-b), 8. varak (8a) ve 9 varak'ın ilk sayfası (9a) bütünüyle 21 satırdan oluşmaktadır. Son varak ikinci sayfası (9b), 6 satırdan oluşmaktadır.

Sayfalar sadece esas metinden oluşmakta olup esas metnin dışındaki hamişe, kelime veya ibare düzeyinde çok sayıda notlar düşülmüştür.

Bazen metinde eksik olarak yazılan bir kelimenin devamı yazılmıştır. Örneğin 2a.'nın 9. satırında “يعا” kelimesiyle satır sonu bitmiş, metnin sonuna kelimenin devamı olan “يعاقفيهم” yazılmıştır (يعاقفيهم). Yine 3b.'nin 18. satırının sonu “والعفو” şeklinde bitmiş,

⁵⁶ Bir çok yazma nüshası vardır. Bazıları: Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 3028, 3 vr.; Yazma Bağışlar, nr. 3573, 6b-7a vr.; Marmara Üniv. İlahiyat Fakültesi Ktp., Yazmalar, nr. 385, 7 vr.; Nuruosmaniye Ktp., nr. 4994, 37. vr.; nr. 4499, 9. vr.; nr. 4503, 1-2 vr.; Beyazıt Ktp., nr. 5946, 34a vr.; nr. 5919/1, 1a vr.

⁵⁷ Eserin yazmaları şunlardır: Kayseri Raşid Efendi Ktp., nr. 1115, 1a-18a vr.; nr. 696, 144-168 vr.; Süleymaniye, H. Hüsnü Paşa, nr. 774, 34 vr.; Şehid Ali Paşa, nr. 2815, 204-208 vr.; Reşid Efendi, nr. 696, 144-168 vr.

⁵⁸ Süleymaniye Ktp., Laleli, nr. 3033, 17-55 vr.; Carullah, nr. 2110, 140-143 vr.; İbrahim Hakkı Konyalı Ktp., nr. 387, 28-39 vr.; Hacı Selim Ağa Ktp., Kemankeş, nr. 318, 1-13 vr.; Beyazıt Ktp., Veliyyuddin Efendi, nr. 2882, 33b-45a vr.

hamişe “لا” harfi yerleştirilmiştir (والعفو ان). Aynı sayfanın 21. satırının sonu ise “لا” kelimesiyle bitmiş, satırın hizasında hamişe “لأنها” kelimeleri yazılmıştır (8b.’nin 13. satırının sonu, “المذكور” olarak bitmiş, hamişe devamı (رة) not edilmiş (المذكورة); 15. satırın sonu ise “معد” olarak bitmiş, hamişe devamı (وم) yazılmıştır (معدوم).

Bazen de satır içinde eksik olan bir ibare veya kelime, hamişe yazılmıştır. Örneğin 4b.’nin ikinci satırında cümle “الفرق بين السيماء والقيافة علامة في ذات الانسان...” şeklinde yazılmış; “ان السيماء” ibaresi, kafiye ile alamet arasına konulmak üzere hamişe yerleştirilmiştir (الفرق بين السيماء والقيافة ان السيماء علامة في ذات الانسان...). Yine 5a.’nin ikinci satırı, “العلاق العلاقة” ile bitiyor; hamişe beynenin diğer tarafı ve eksik kelime (العلاق العلاقة) yazılmıştır (الفرق بين العلاقة والعلاق العلاقة بفتح العين). 5b.’nin ikinci satırının sonunda “هي” kelimesinin öncesine yerleştirilmek üzere “ان اللطيفة” ibaresi hamişe yazılmıştır. 11. satırın sonu, üçüncü mısra normalde “جملة ذال” şeklinde bitmiş olmakla beraber, şiirin “kafiyeleri”ne uygun olan “معجمت” lafzı, hamişe yazılmıştır. 7a.’nin 12. satırında “الاستنباط والاستنباط” kelimelerinin arasına gelecek şekilde “الاستجاء” kelimesi, hamişe yerleştirilmiştir. 8b.’nin ilk satırında “بعضهم” kelimesinin başına yerleştirilmek üzere hamişe “وقال” kelimesi yazılmıştır.

Bazen de metinde yanlış yazılan ibarelerin doğrusu, hamişe yazılmıştır. Örneğin 6a.’nin 16. satırının sonunda yer alan “الي الحمره” kelimesi, hamişte “الي الاحمر” şeklinde düzeltilmiştir. 6b.’nin 10. ve 11. satırlarında verilen üç mısralık bir şiir, 11. satırın sonunda bitmektedir. 7b.’nin 10. satırında “التكفر” kelimesi’nin üzeri çizelerek hamişe “تفكر” şeklinde doğrusu kaydedilmiştir.

Bazen de metinde yanlış veya fazla olarak yazılan kelimelerin üstü metin içinde çizilmiştir. 9a.’nin ilk satırında muhtemelen “التهمك” şeklinde yazılması düşünülen “والهكم” kelimesinin üzeri çizilmiş, peşine doğrusu yazılmıştır. 7b.’nin 19. satırında “الا انك” kelimesi, fazla yazıldığı için üzeri çizilmiştir.

Metin, başından sonuna kadar tekdüze bir şekilde yazılmış olup, alt başlıklar yerine “الفرق بين...” kalıbı yer almaktadır. Dikkati çeken bir unsur, bir madde bittikten sonra peşine bir miktar boşluk bırakılarak “الفرق بين” ibaresi yazılmaktadır. İlaveten aşağı yukarı tüm “الفرق” kelimelerinin üst kısmına çizgi çekilmek suretiyle bu biraz daha belirginleştirilmeye çalışılmıştır. Ayrıca üstünü çizme olayı, “قال” ve bazı türevlerinde kelimesinde kullanılmıştır. İlaveten vurgulanması istenen bazı kelimelerin üstü de, yer yer çizilmiştir.

Bir de metin içinde genelde hareke yoktur. Sadece birbirinden ayrılması zaruri olan kelimelerde hareke kullanılmıştır. Bazen de hareke yazıyla (“بفتح العين، بفتح الفاء”) gibi ifadelerle) kelimenin zaptı ortaya konmuştur.

Metinde bilgiler genel itibariyle ya “قال...” veya “ذكر...” ibaresiyle; ya yazılan maddenin sonunda yararlanılan kaynağın ismini vererek; ya da kapalı olarak bazı kaynaklara işaret edilerek referanslandırılma yoluna gidilmiştir. Referans verilmeyen bilgiler de mevcuttur.

2. TAHKİK METODUMUZ

Elimizdeki ilgili eserin tek nüshası bulunduğu için tenkitli neşir bunun üzerinde gerçekleştirilecektir.

Eserdeki bilgiler, öncelikle müellifin referans verdiği kaynaklara –ulaşabildiğimiz oranda- bakılmak suretiyle sağlanması yapılacaktır. Ayrıca gerek genel leksik kaynaklardan gerekse el-furûku'l-luğaviyye literatüründen hem yazarın bilgileri kontrol edilecek, hem de farkları verilen iki kelimeyle ilgili artı ayrıntılar için bu kaynaklar referans gösterilecektir. Metin içinde referans gösterilen şahıslar hakkında “Yazmanın kaynakları” kısmında gerekli ölçüde bilgi verilecektir.

Metin veya dipnotta bizim olası ilavelerimiz, [...] veya [... (neşr.)] şeklinde esas metinden ayırt edilecektir. Tekdüze yazılmış metin, “el-fark beyne...” şeklinde başlayan ifadeler, paragraf düzeyinde bir sistematiğe sokulacaktır. Paragraf başları, bold yazılarak belirgin hale getirilecektir.

Belli bir sistematiği oluşturmak amacıyla metin üzerinde yer yer oynamalarımız; takdim-tehirlerimiz oldu. Yine kaynaklardan alınan bilgiler eksik olması durumunda ilgili kaynaktan metne ilave yaptık. Ancak gerek metin içindeki oynamalarımız ve gerekse ilavelerimiz için dipnotlarda açıklama yaptık. Ayrıca metinde harekelenmesi zaruri olan kısımlarını harekeledik. Âyetlerin sure ve âyet numaralarını dipnota aldık. Ayrıca yazma metnin görülmesi için makalenin sonunda birkaç örnek sayfa verdik.

3. YAZMANIN TENKİTLİ NEŞRİ

[الفروق اللغوية المختارة في المفردات المتقاربة]⁵⁹

[بسم الله الرحمن الرحيم. الحمد لله رب العالمين والصلاة والسلام على رسوله الكريم وبعد: هذه الرسالة يحتوي الفروق اللغوية بين الكلمات المتقاربة المختارة من الكتب المعتمدة المختلفة]⁶⁰

الفرق بين المَلِكِ والمَالِكِ: هو ما ذكره القاضي ناصر الدين [عبد الله بن عمر البيضاوي]⁶¹ طاب ثراه:- "المالك هو الـ[م]ـتصرف في الاعيان المملوكة [كيف يشاء من الملك] والمالك هو الـ[م]ـتصرف بالامر والنهي في الأمورين [من الملك]"⁶² في شرح قصيدة زين العابدين⁶³ -رحمة الله عليه-⁶⁴.

⁵⁹ Yazarın yazma nüshasında başlık bulunmamaktadır. Ancak biz metnin muhtevasını dikkate alarak bu başlığı koyduk.

⁶⁰ İlgili mukaddimeyi geleneğe ve kitabın muhtevasına uygun bir şekilde biz tasarladık.

⁶¹ Beyzâvî, Nâsiruddîn Abdullah b. Ömer, 585 tarihinde doğmuş, 685 tarihinde vefat etmiştir. Tefsîr ve kelâm başta olmak üzere bir çok ilimde eser veren bir şahsiyettir. *Envâru't-Tenzil* adlı tefsîriyle meşhurdur. Geniş bilgi için bkz. Lutpi, İbrahim, “**al-Baydawi's-Life and Works**”, *Islamic Studies*, XVIII/4, 1979, s. 311-321; Rippin, Andrew, “**Baydawi, al**”, *Encyclopedia of Religion*, NewYork, II/85-6; Brockelmann, Carl, “**Beyzâvî**”, *IA*, II/593-4; Yavuz, Yusuf Şevki, “**Beyzâvî**”, *DIA*, VI/100-103.

⁶² Krş. Beyzavî, Nâsiruddîn Abdullah b. Ömer, *Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vîl*, Beyrut, 1996, I/56-7. Metni, aynen şöyledir: (بِالْأَمْرِ وَالنَّهْيِ فِي الْأُمُورِ مِنَ الْمَلِكِ وَفِي الْأُمُورِ مِنَ الْمَلِكِ)

⁶³ Zeynelabidin Kasidesi'nin yazmaları mevcuttur: Süleymaniye, Laleli, nr. 255, 54-55 vr.; Hacı Selim Ağa Ktp., Hüdai Efendi, nr. 1362, 11 vr. Ayrıca bir şerhini tespit ettik: Beyazıd Ktp., Beyazıd, nr. 1361, 98b-186a.

⁶⁴ “المالك-المالك” arasındaki farklar için bkz. Askerî, Ebu Hilal, *el-Furûk fi'l-Luğa*, Beyrut, 1991, s. 176; Râğib, Hüseyin b. Muhammed, *el-Müfredât fi Ğarîbi'l-Kur'ân*, İstanbul, 1987, s. 718; Fîrûzâbâdî, Mecduddin Muhammed b. Yakub, *Besâiru Zevî't-Temyîz fi Letâîfi'l-Kitâbi'l-Aziz*, tah. Muhammed Ali Neccar, Beyrut, ts., IV/521 vd.; Ebu'l-Bekâ, Eyyub b. Musa, *el-Külliyât: Mu'cemun fi'l-Mustalahât ve'l-Furûku'l-Luğaviyye*, tah. Adnan Derviş-Muhammed Mısrî, Beyrut, 1993, s. 853; Semîn, Ahmed b. Yusuf el-Halebî, *Umdetu'l-Huffâz fi Tefsîri Eşrefi'l-Elfâz*, tah. Muhammed et-Tunci, Beyrut, 1993, IV/125 vd.; Cezâîrî, Nuruddin b. Nimetullah el-Huseyni,

الفرق بين الزفير والشهيق: [قال إسماعيل بن حماد الجوهري]⁶⁵ في الصحاح: "زفير الحمار أول صوته وشهيقه آخر صوته" كذا [ورد] في الشرح المزبور ويقال: "الشهيق رد النفس والزفير اخراجه" [كما ورد] في الشرح المزبور.⁶⁶

الفرق بين الذنب والإسراف: قال الامام الراغب [حسين بن محمود الإصفهاني]⁶⁷ رحمة الله تعالى [عليه]-: "حقيقته [أي الإسراف] تجاوز الحق [الحد] في فعل ما يجب والذنب عام فيه وفي التقصير."⁶⁸

الفرق بين العفو والعافية والمعافاة: قال [ابن الأثير مجد الدين مبارك بن اسير الدين]⁶⁹ في النهاية [في غريب الحديث والأثر]: "العفو والعافية والمعافاة [فهم] الفاظ متقاربة؛ فالعفو عفو الذنوب والعافية ان يسلم من الاسقام والبلايا فهي الصحة وضدها المرض والمعافاة ان يعافيك الله تعالى عن الناس ويعافيهم منك ويصرف أذاهم عنك وادأوك عنهم" [وهذه المعلومات مؤخوذ] من الشرح المزبور في قافية الواو.⁷⁰

Furûku'l-Luġât fi't-Temyîz beyne Müfâdi'l-Kelimât, tah. Muhammed Rıdvan ed-Dâye, Dımeşk, 1987, s. 214.

⁶⁵ Cevherî, Ebu Nasr İsmail b. Hammâd, 393 yılında vefat etmiştir. Sihâh adlı eseriyle meşhur bir dilcidir. Hakkında geniş bilgi için bkz. Kılıç, Hulusi, "Cevherî, İsmail b. Hammâd", *DİA*, İstanbul, 1993, VII/459; Çöğenli, Sadi- Demirayak, Kenan, **Arap Edebiyatında Kaynaklar**, Erzurum, 1995, s. 127-8; Moh. Ben Cheneb, "Cevherî", *İA*, III, 126.

⁶⁶ Se'âlibî, Ebu Mansûr Abdulmelik b. Muhammed, **Fıkhü'l-Luġa ve Esrâru'l-Arabiyye**, tlk. Yasin Eyyubi, Beyrut, 1999, s. 241: "فاذا ازفر به وقبح الأنين فهو الزفير فاذا مد النفس ثم رمى به فهو الشهيق" s. 243: "الزفير: تردد النفس حتى تنتفخ الضلوع منه / الشهيق: طول الزفير وهو رد النفس والزفير مده" Râġib, **Müfredât**, s. 312, 395: "أول صوت الحمار والشهيق آخره" Ayrıca bkz. Ebubekir er-Râzî, **Muhtâru's-Sihâh**, tah. Mahmud Hatır, Beyrut, 1995, s. 115; Fîrûzâbâdî, **Besâir**, III/131; Semîn, **Umde**, II/159, 347; Ebu'l-Bekâ, **Külliyyât**, s. 490.

⁶⁷ Râġib el-İsfahânî Hüseyin b. Muhammed, yaklaşık 425 yıllarında vefat etmiş; **Müfredât** adlı sözlüğüyle meşhur olan ve tefsîr, dil ve ahlak alanında eserleri olan bir bilginidir. Hakkında geniş bilgi için bkz. Kâtip Çelebî, **Keşfu'z-Zunûn an Esâmî'l-Kütübi ve'l-Funûn**, Beyrut, 1992, I/15, II/1609, 36, 131 377, 447, 462, 739, 827, 1729, 1773; Zehebî, Muhammed b. Ahmed, **Siyeru A'lâmi'n-Nübüvve**, Beyrut, 1413, XVIII/120-1 Fîrûzâbâdî, Mecdüddin Muhammed b. Yakub, **el-Bulġa fi Tarihi Eimmeti'n-Nahv ve'l-Luġa**, tah. Muhammed Mısırî, Kuveyt, 1407, s. 91; Suyûtî, Celaluddin, **Buġyetu'l-Vu'ât fi Tabakâti'l-Luġavîyyin ve'n-Nuhât**, tah. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Beyrut, ts., II/297; Suyûtî, Celâluddin, **el-Muzhir fi Ulûmi'l-Luġa ve Envâihâ**, ys., ts., I/160; Edirnevî, Ahmed b. Muhammed, **Tabakâtu'l-Müfessirîn**, tah. Süleyman b. Salih, Medine, 1997, s. 300; Kannûcî, Sıddık b. Hasan, **Ebcedü'l-Ulûmi'l-Veşyi'l-Merkûm fi Beyâni Ahvâli'l-Ulûm**, tah. Abdülcebbar Zekkar, Beyrut, 1978, III/68; Bilmen, Ömer Nasuhi, **Büyük Tefsîr Tarihi**, İstanbul, 1974, II/441; Brockelmann, Carl, "Râġib İsfahânî", *İA*, İstanbul, 1993, IX/593-4; Kara, Ömer, **Kur'ân Leksikolojisinde Yakınanlamlılık ve Nüans-Râġib el-İsfahânî Örneği-**, (yayınlanmamış çalışma), s. 1 vd.

⁶⁸ Râġib'in israf maddesindeki metni, aynen şöyledir: "السرف: تجاوز الحد في كل فعل يفعله الإنسان...". Râġib, **Müfredât**, s. 337. Ancak yazarın metni, bütünüyle Râġib'tan alıntı gibi gözüküyorsa da, Râġib'in israf maddesinde ve de zenb maddesinde ikisi arasında bir karşılaştırması mevcut değildir. Bkz. Râġib, **Müfredât**, s. 337 ve 262. Ayrıca Râġib'in metnindeki "had" kelimesini "hakk" ile değiştirmiş; yine "ma yecibu" ifadesi, Râġib'in metninde yer almamaktadır.

⁶⁹ İbn Esîr, Mecdüddin Mübarek, 544 yılında Cizre'de doğmuş, 606 yılında Musûl'da vefat etti. Hadis, tefsîr, edebiyat ve bibliyografya konusunda eserleri mevcuttur. Hakkında geniş bilgi için bkz. Yaltkaya, Şerafettin, **İbn-i Esîrler ve Meşâhir-i Ulemâ**, İstanbul, 1322, s. 7-38; İmtiaz, Ahmed, "İbn al-Athir al-Muhaddith- his Life and Works", *Islamic Studies*, XXIII/1, 1984, s. 33-43; Sandıkçı, Kemâl, "İbn Esîr Kardeşler", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 6, Samsun, 1992, s. 62-71; Semir, Said Keccu, "Mecdüddin İbnü'l-Esîr ve Menhecühü fi't-Te'lif", *Mecelletü Mecmai'l-Luġati'l-Arabiyye bi Dimeşk*, Dimeşk, 1992, LXV/4, s. 620-50.

⁷⁰ Bkz. Cezâirî, **Furûk**, s. 169; Yesû'î, Henrikus Lamnes, **Ferâidu'l-Luġa: Furûk**, Beyrut, 1889, s. 209;

الفرق بين الحرية والكرم: ان الحرية قد يقال في المحاسن الصغيرة والكرم لا يقال الا في المحاسن الكبيرة. [هذا مؤخوذ] من الشرح المزبور.⁷¹

الفرق بين الجلالة والجلال: قال الراغب [الاصفهاني]: "الجلالة عظم القدر والجلال بغير الهاء التناهي في ذلك" ⁷² [هذا مؤخوذ] من الشرح المزبور.⁷³

الفرق بين الحبة والحب: قال الامام الراغب [الاصفهاني]: "الحب و[الحبة في الحنطة والشعير ونحوهما من المطعومات والحب والحبة في بزور الرياحين]" ⁷⁴ [كما ورد] في الشرح المزبور.⁷⁵

الفرق بين الخشوع والضراعة: قال الامام [الراغب اصفهاني] "الاول اكثر ما يستعمل فيما يوجد علي الجوارح والثاني اكثر ما يستعمل فيما يوجد في القلب ولذلك قيل اذا ضرع القلب خشع[ت] الجوارح" ⁷⁶ [هذا مؤخوذ] من الشرح المزبور.⁷⁷

الفرق بين العفو والغفران [والرحمة]: العفو: ازالة الذنب بترك عقوبة والغفران: ستر الذنب والرحمة: افاضة الاحسان والثاني ابلغ من الاول والثالث من الثاني. [هذا مؤخوذ] من الشرح المزبور.⁷⁸

الفرق بين الموت والنوم: قال الامام [؟] "النفس الانسانية عبارة عن جوهر مشرق روحاني اذا تعلق بالبدن جعل ضوءه في جميع الاعضاء وهي الحيوثة ثم انه في وقت النوم ينقطع تعلقه عن ظاهر البدن دون باطنه وفي وقت الموت ينقطع التعلق عن ظاهره وباطنه والنوم الموت واحد بهذا الاعتبار لكن الموت انقطاع تام كامل والنوم انقطاع ناقص." ⁷⁹ [هذا مؤخوذ] من الشرح المزبور.

الفرق الدولة والدولة: [فكلاهما] واحدة وقيل الدولة بالضم في الحرب والجاه و[الدولة] بالفتح [في المال]. ⁸⁰ [هذا مؤخوذ] من الشرح المزبور.⁸¹

الفرق بين الخيانة والنفاق: الخيانة والنفاق واحد الا ان الخيانة تقال اعتبارا بالعهد والامانة والنفاق يقال باعتبار الدين. [هذا مؤخوذ] من الشرح المزبور.⁸²

وفرق علي بن عبيد الله بين التقوي والورع فقال التقوي اخذ عدة والورع دفع شبهة فالتقوي متحقق السبب والورع مظنون السبب. [هذا مؤخوذ] من الشرح المزبور.⁸³

الفرق بين العمل والفعل: ان العمل اخص من الفعل وذلك ان الفعل يقال فيما كان من الحيوان وغير الحيوان ويقصد وعن غير قصد والعمل لا يقال الا ما كان من الحيوان ويقصد. [هذا مؤخوذ] من شرح المزبور.⁸⁴

⁷¹ Farklar için bkz. Râğîb, **Müfredât**, s. 646; Semîn, **Umde**, III/455-6; Bursevî, **Furûk**, 158.

⁷² Râğîb, **Müfredât**, s. 133. İfade aynen alınmıştır.

⁷³ Farklar için bkz. Semîn, **Umde**, I/380; Fîrûzâbâdî, **Besâir**, II/385 vd.; Cezâirî, **Furûk**, 103.

⁷⁴ Râğîb, **Müfredât**, s. 151. İfade aynen alınmıştır.

⁷⁵ Ayrıca bkz. Ebu'l-Bekâ, **Külliyât**, s. 398-9; Semîn, **Umde**, I/420.

⁷⁶ Râğîb, **Müfredât**, s. 213. İfadeyi, cüzi tasarruflarla nakletmiştir. Ancak Râğîb'in metnindeki "خشعت" kelimesi, "خشعه" şeklinde geçmektedir.

⁷⁷ Bkz. Semîn, **Umde**, I/582; Ebu'l-Bekâ, **Külliyât**, s. 430-1; Bursevî, **Furûk**, s. 162; Fîrûzâbâdî, **Besâir**, II/541; Yesû'î, **Furûk**, s. 79.

⁷⁸ Bkz. Askerî, **Furûk**, s. 230; Cezâirî, **Furûk**, s. 173-4; Yesû'î, **Furûk**, s. 210; Ebu'l-Bekâ, **Külliyât**, s. 53, 471, 598, 632, 666-7.

⁷⁹ Râğîb'ta "nevm" ve "mevt" arasındaki farklarla ilgili benzer ifadeler geçmektedir: "النوم موت خفيف،" "والموت نوم ثقيل" Bkz. Râğîb, **Müfredât**, s. 724, 777. Ayrıca bkz. Semîn, **Umde**, IV/272-3.

⁸⁰ Metin Râğîb'ta daha farklı bir şekilde geçmektedir: "الدولة والدولة: واحدة. وقيل: الدولة في المال والدولة في الحرب." Râğîb, **Müfredât**, s. 252.

⁸¹ Bkz. Ebu'l-Bekâ, **Külliyât**, s. 450; Semîn, **Umde**, II/29.

⁸² Râğîb, **Müfredât**, s. 230. İfade aynen alınmıştır. Ayrıca bkz. Ebu'l-Bekâ, **Külliyât**, s. 434; Semîn, **Umde**, I/625; Fîrûzâbâdî, **Besâir**, II/582; Bursevî, **Furûk**, s. 160; Yesû'î, **Furûk**, s. 85.

⁸³ Bkz. Ebu'l-Bekâ, **Külliyât**, s. 944, 38; Semîn, **Umde**, IV/384; Bursevî, **Furûk**, s. 158.

الفرق بين عدا وطغي وبغي: ان العدوان تجاوز المقدار المأمور بالانتهاء اليه والوقوف عنده وعلي ذلك قال الله تعالى "فمن اعتدا عليكم فاعتدوا عليه"⁸⁵ اي تجاوز معكم المقدار المأمور بالانتهاء اليه فتجاوزوا معه بقدر ليكون العدالة محفوظة في المجازاة واما الطغيان فتجاوز المكان الذي وقفت فيه ومن اخل وقفت بما عين له من المواقف الشرعية والمعارف العقلية فلم يرعها فيما يتحراه ويتعاطاه فقد طغي وعلي ذلك "لما طغي الماء حملناكم في الجارية"⁸⁶ اي تجاوز الحد الذي كان عليه قبل والبغي طلب تجاوز قدر الاستحقاق تجاوزه او لم تجاوزه واصله الطلب وقد يستعمل في التكبر لان التكبر طلب منزلة ليس لها بأهل. [كما ورد] في [الـ]شرح المذكور [أي الشرح المزبور] في قافية الغين.⁸⁷

الفرق بين المعنى وبين المفهوم: ان الصورة التي تحصل في العقل من حيث انها تقصد من اللفظ يسمى معنى ومن حيث انها تحصيل منه يسمى مفهوما.⁸⁸

الفرق بين الميل والركون: هو ان الميل اعم والركون اخص لانه الميل اليسير فقط بخلاف الاول فانه يتناول اليسير وغيره. هذا ما استنبطته من قول القاضي [ناصر الدين عبد الله بن عمر] البيضاوي في تفسير قوله "ولا تركزوا الي الذين ظلموا"⁸⁹ اي لا تميلوا اليهم ادني ميل لان الركون هو الميل اليسير.⁹⁰

الفرق بين الفضائل والفواضل: هو ان الفضائل الصفات الحميدة التي يحصل منها منفعة الي غير الممدوح كالانعام والاحسان وغير ذلك. [كما قال السيد شريف الجرجاني⁹¹ في] شرح مطالع [الأنظار على طوابع الأتوار للبيضاوي].⁹²

الفرق بين الحدور والحدور بالضم: ان الاول الهبوط وهو المكان الذي ينحدر منه والثاني فعلك. كذا [قال أبو بكر محمد الرازي]⁹³ في مختار الصحاح [هو مختصر الصحاح للجوهري].⁹⁴

الفرق بين العرض والهيئة: هو ان العرض يقال باعتبار عروضة والهيئة باعتبار حصوله. كذا [قال سعد الدين مسعود بن عمر التفتازاني] في المطول [على التلخيص للخطيب القزويني].⁹⁵

⁸⁴ العمل كل فعل يكون من الحيوان بقصد فهو اخص من الفعل " " Râğîb'in Müfredât'ında benzer ifadeler bulunmaktadır: " لان الفعل قد ينسب الي الحيوانات التي يقع منها فعل بغير قصد وقد ينسب الجامدات والعمل فلما ينسب الي ذلك ولم يستعمل في ... الحيوانات...". Bkz. Râğîb, **Müfredât**, s. 519; karş. s. 575-6. Ayrıca bkz. Askerî, **Furûk**, s. 127-8; Cezâirî, **Furûk**, s. 157-8; Ebu'l-Bekâ, **Külliyât**, s. 29; Yesû'î, **Furûk**, s. 257; Semîn, **Umde**, II/411, III/286.

⁸⁵ Bakara, 2/194.

⁸⁶ Hakka, 69/11.

⁸⁷ Bkz. Râğîb, **Müfredât**, s. 72, 454, 489; Ebu'l-Bekâ, **Külliyât**, s. 247, 584; Semîn, **Umde**, s. I/243 vd.; II/470-1, III/51.

⁸⁸ Cürçânî, ikisi arasındaki farkı şöyle verir: " المعاني هي الصورة الذهنية من حيث انه وضع بزايتها الألفاظ والصور " "الحاصلة في العقل فمن حيث انها تقصد باللفظ سميت مفهوما " Cürçânî, **Ta'rifât**, s. 281. Ayrıca bkz. Ebu'l-Bekâ, **Külliyât**, s. 860; 842; Yesû'î, **Furûk**, s. 373; Necefî, Ali Ekber b. Mahmud, **et-Tuhfetü'n-Nizâmiyye fi'l-Furûku'l-Istilâhiyye**, Haydarabad-Dakn, 1340, s. 120; Cezâirî, **Furûk**, s. 217; Bursevî, **Furûk**, s. 148.

⁸⁹ Hud, 11/113.

⁹⁰ Krş. Beyzavî, **Envâr**, III/266. Beyzavî'nin metni şöyledir: (فإن الركون هو الميل اليسير)

⁹¹ Cürçânî, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed Seyyid Şerîf, 740 yılında doğmuş, 816 yılında Şiraz'da vefat etmiştir. Arap dili, kelâm ve fıkıh alimi olup bir çok eseri bulunmaktadır. Hakkında geniş bilgi için bkz. Gümüş, **Cürçânî**, s. 83 vd.; Gümüş, Sadreddin, "**Cürçânî, Seyyid Şerîf**", **DİA**, İstanbul, 1993, VIII/134-136; Ali Muhammed Hasan Amarî, "**es-Seyyid el-Cürçânî**", **Mecelletü'l-Ezher**, Kahire, 1984, XX/123 vd.

⁹² Bkz. Ebu'l-Bekâ, **Külliyât**, s. 684; Bursevî, **Furûk**, s. 142.

⁹³ Ebubekir er-Râzî, Muhammed b. Ebi Bekr, 666 tarihinde vefat etmiştir. Çöğenli-Demirayak, **Arap Edebiyatı**, s. 131.

⁹⁴ Yazar, biraz tasarrufla bilgiyi **Muhtâru's-Sihâh**'tan almıştır. Metin aynen şöyledir: " الحدور بالفتح الهبوط " "وهو المكان الذي تنحدر منه و الحدور بالضم فعلك " Bkz. Ebubekir er-Râzî, **Muhtâru's-Sihâh**, s. 54.

الفرق بين الكدرة والتربية: وهما من ألوان الحيض ان الكدرة ما تضرب الي البياض والتربية الي السواد. كذا [ورد] في [كتاب التوضيح في شرح النقيح لـ] الصدر الشريعة [عبيد الله بن مسعود المحبوبي].

الفرق بين السمع والاستماع: ان الاول بالفارسية شنيدين والثاني كوش داشتن. [قاله] ابن كمال [باشا شمس الدين احمد بن سليمان].⁹⁶

الفرق بين حتي والا ان: ان حتي يجيئ بمعنى العطف دون كلمة الا ان وكون الثاني جزء من الاول او عنده شرط في حتى دون الا ان.⁹⁷ [قاله] ابن ملك [عز الدين عبد اللطيف بن عبد العزيز في شرح الـ] منار [في أصول الفقه].⁹⁸

الفرق بين الخلاف والاختلاف: الاول ماكان مختلف[ا] في الطريق والمقصود والثاني ما كان مختلفا في الطريق ومتقفا في المقصود. [كما ورد في] شرح [؟].⁹⁹

الفرق بين الرسالة والكتاب: علي ما هو المشهور انما هو بحسب الكمال والنقصان فان الكتاب هو الكامل في الفن والرسالة غير الكامل. [كما ورد في] بحر الافكار [لحسن بن حسين بن محمد المصري هو حاشية علي حاشية شمس الدين احمد بن موسى الخيالي على عقائد النسفي للفتازاني].¹⁰⁰

الفرق بين الغلت والغلط: قال ابو عمرو "والغلت في الحساب والغلط في القول." [كما ورد في] مختار [الـ] صحاح [لأبي بكر محمد الرأزي].¹⁰¹

الفرق بين الاضراب والاستدراك: انك تبطل بالاضراب الحكم السابق وبالاستدراك لا تبطله. [كما قال أبو الفتح برهان الدين نصر بن عبد السيد الـ] مطرزي في المصباح [في النحو].¹⁰²

⁹⁵ Kazvîni, Muhammed b. Abdirrahman el-Hatîb, 666'da Musûl'a doğdu, 739 yılında Şam'da vefat etti. Arap belâgat alimi olup *Telhîsu'l-Miftâh ve İzâh* isimli eserleriyle tanınmaktadır. Hakkında geniş bilgi için bkz. Yalar, Mehmet, **el-Hatîb el-Kazvîni ve Belâgat İlmindeki Yeri**, Bursa, 1998; Durmuş, İsmail, **"Kazvîni, Hatîb"**, *DİA*, Ankara, 2002, XXV/156-7.

⁹⁶ İbn Kemâl Paşa (Kemâlpaşazade) Şemsuddin Ahmed, 873 yılında doğdu ve 940 yılında vefat etmiştir. Bir Osmanlı alimi olan İbn Kemâl; fıkıh, kelâm, felsefe, tarih, dil-edebiyat, fıkıh-usûlü, tasavvuf alanlarında eserler vermiş önemli bir şahsiyettir. Hakkında geniş bilgi için bkz. Turan, Şerafettin, **"Kemâlpaşazâde"**, *DİA*, Ankara, 2002, XXV/238-240; Özen, Şükrü, **"Kemâlpaşazâde: Fikhî Görüşleri"**, *DİA*, Ankara, 2002, XXV/240-242; Çelebî, İlyas, **"Kemâlpaşazâde: Kelâma Dair Görüşleri"**, *DİA*, Ankara, 2002, XXV/242-244; Saraç, M. A. Yekta, **"Kemâlpaşazâde: Edebi Şahsiyeti"**, *DİA*, Ankara, 2002, XXV/244-245; Çelebî, İlyas, **"Kemâlpaşazâde: Eserleri"**, *DİA*, Ankara, 2002, XXV/245-247; Saraç, M. A. Yekta, **Şeyhu'l-İslâm Kemâl Paşazâde: Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri ve Bazı Şiirleri**, İstanbul, 1995.

⁹⁷ İbn Melek, İzzuddin Abdullatif b. Abdulaziz, **Şerhu'l-Menâr fi'l-Usûl**, İstanbul, ts., s. 147. İfade aynen alınmıştır.

⁹⁸ İbn Melek, İzzuddin Abdullatif b. Abdulaziz, 821 tarihlerinde vefat etmiştir. Hanefî fıkıh alimi olup Ebu'l-Berekat en-Nesefî'nin Menâr'ı üzerine yazdığı **Şerhu'l-Menâr**'ı ile tanınmıştır. Hakkında geniş bilgi için bkz. Baktır, Mustafa, **"Tireli İbn Melek, Hayatı, Eserleri ve Menâr Şerhi"**, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Erzurum, 1991, sayı: 9, s. 40-66; sayı: 10, 51-58; Baktır, Mustafa, **"İbn Melek"**, *DİA*, İstanbul, 1999, XX/175-6;

⁹⁹ Bkz. Ebu'l-Bekâ, **Külliyyât**, s. 61; Bursevî, **Furûk**, s. 150.

¹⁰⁰ Bkz. Ebu'l-Bekâ, **Külliyyât**, s. 476.

¹⁰¹ Yazar, metinde *Muhtâru's-Sihâh*'taki "غلت" kelimesini "علة" olarak tashifle yazmıştır. Doğrusu, "غلت مثل"tir. Yazar, -biraz tasarrufla- bilgiyi Muhtâr'dan almıştır. Muhtâr'daki metin şöyledir: "غلط وزنا ومعنى وبابه طرب وقال أبو عمرو الغلت في الحساب والغلط في القول". Bkz. Ebubekir er-Râzî, **Muhtâr**, s. 200. Ayrıca bkz. Yesû'î, **Furûk**, s. 235.

¹⁰² Her iki kelimenin farkı için bkz. Cürçânî, Seyyid Şerîf, **et-Ta'rifât**, tah. İbrahim el-Ebyari, Beyrut, 1405, s. 34: "والفرق بين الاستدراك والإضراب أن الاستدراك هو رفع توهم يتولد من الكلام المقدم رفعا شبيها بالاستثناء نحو: "جاءني زيد لكن عمرو لدفع وهم المخاطب أن عمرا جاء كزيد بناء على ملايسة بينهما وملائمة والإضراب هو أن يجعل المتبوع في

الفرق بين كاد وعسي: ان يكون كاد للقريب وعسي للطمع والرجاء. [كما ورد في] شرح [؟].

الفرق بين الي وحتى: الاولي ما يدخل في المضمرة والمظهر نحو الي زيد واليه وحتى ما يدخل في المظهر نحو حتي زيد دون مضمرة لانه لا يقال حتاه.

الفرق بين التبذير والاسراف: ان التبذير انفاق المال فيما لا ينبغي والاسراف هو الصرف فيما ينبغي زندا علي ما ينبغي.¹⁰³ [كما ورد في] شرح [على الآداب / الأخلاق العنصرية لأبي الفضل عبد الرحمن بن أحمد الإيجي لشمس الدين محمد بن يوسف الـ]كرمانى.¹⁰⁴

الفرق بين المرشد والموفق: ان المرشد عام لان الله تعالى ارشد الكافرين بالكتاب والرسول ولا يوفقهم مطلوب.¹⁰⁵

الفرق بين الحذف والاضمار: ان في الحذف ترك الشئ في اللفظ والمعني وفي الاضمار ترك في اللفظ فقط.¹⁰⁶ [كما ورد في] شرح [؟]

الفرق بين اللام التي للقصد والتي للتعليل: ان الاولي للعلل الغائية والثاني للعلل الفاعلية [قاله جمال الدين سيد عبد الله [بن محمد] في شرح لب [الألباب في علم الإعراب لتاج الدين محمد بن محمد الإسفرائيني].¹⁰⁷

الفرق بين الحال والتمييز: ان التمييز لا يقع جملة [و] الحال يقع. [هذا مؤخوذ] من بعض الحواشي.¹⁰⁸

الفرق بين الغم والهم: ان الغم هو الذي يحصل في الزمان الماضي والهم هو الذي يحصل في الزمان المستقبل. [هذا مؤخوذ من] بعض [الـ]حواشي.¹⁰⁹

الفرق بين الكرم والشجاعة والعفو: ان الكرم عام يشملها ببذل النفس فهو شجاعة وان كان بمال فهو جود وان كان بكف ضرر مع القدرة عليه فهو عفو.¹¹⁰ [قاله جمال الدين] سيد عبد الله [بن محمد] في شرح لب الألباب في علم الإعراب لتاج الدين محمد بن محمد الإسفرائيني].

الفرق بين لم ولما: انه يجوز في لم انفصال نفيها عن زمان الحال او موضوعه لمطلق بالانتفاء فيجوز ان ينقطع عن زمان الاخبار كقوله تعالى "هل اتي علي الانسان حين من الدهر لم يكن شيئا مذكورا"¹¹¹ لانه انقطع عدم كونه شيئا مذكورا عن زمان الاخبار ويجوز ان يكون متصلا بزمان الاخبار كقوله تعالى "ولم اك بدعائك رب شقيا"¹¹² فان المعني نفي الشقاء عنه متصلا بزمان النطق وليس المعني نفي الشقاء عنه فيما مضى ثم اتصل به الشقاء بخلاف لما فانه يجب اتصال نفيها بالحال وذلك لان لما يقم زيد نفي قد قام زيد وقد قام زيد إخبار عن

حكم المسكوت عنه يحتمل أن يلابسه الحكم و ألا يلابسه فنحو جاعني زيد بل عمرو يحتمل مجيء زيد وعدم مجيئه وفي كلام ابن الحاجب أنه يقتضي عدم المجيء قطعاً

¹⁰³ إسراف إنفاق المال الكثير في الغرض الخسيس " Cürcânî, **Ta'rifât**, s. 38: " إسراف إنفاق المال الكثير في الغرض الخسيس وتجاوز الحد في النفقة وقيل أن يأكل الرجل ما لا يحل له أو يأكل مما يحل له الاعتدال ومقدار الحاجة وقيل الإسراف تجاوز في الكمية Ayrica "فهو جهل بمقادير الحقوق وصرف الشيء فيما ينبغي زاندا على ما ينبغي بخلاف التبذير فإنه صرف الشيء فيما لا ينبغي bkz. Cezâirî, **Furûk**, s. 44-5;

¹⁰⁴ Kirmânî, Ebu Abdillâh Şemsuddîn Muhammed b. Yusuf, 717 yılında Kirman'da doğmuş, 786 yılında vefat etmiştir. Buhârî'nin şarihi olan Kirmânî, muhaddis ve fakihtir. Hakkında geniş bilgi için bkz. Ünal, İsmail Hakkı, "**Kirmânî, Şemseddin**", *DİA*, Ankara, 2002, XXVI/65-66.

¹⁰⁵ Cürcânî iki kelime arasındaki farkı şöyle verir: "الموفق هو الذي يدل على الطريق المستقيم بعد الضلالة المرشد هو " Cürcânî, **Ta'rifât**, s. 306, 268.

¹⁰⁶ Son kelime, yanlışlıkla "فقط" şeklinde yazılmıştır.

¹⁰⁷ Tacuddin Muhammed b. Muhammed İsfirani (ö. 684) hakkında bkz. Çelebî, Rabia, **Tacuddin Muhammed b. Muhammed el-İsferânî ve Lübbü'l-Elbâbî**, İzmir, 1994.

¹⁰⁸ Bkz. Bursevî, **Furûk**, s. 151.

¹⁰⁹ Bkz. Askerî, **Furûk**, s. ; Cezâirî, **Furûk**, s. 183; Bursevî, **Furûk**, 144; Yesû'î, **Furûk**, s. 235;

¹¹⁰ Ebu'l-Bekâ, **Külliyât**, s. 53.

¹¹¹ İnsan, 76/1.

¹¹² Meryem, 19/4.

الماضي المتصل بالحال فكذلك نفيه. [قاله جمال الدين] سيد عبد الله [بن محمد في شرح لب الألباب في علم الإعراب لتاج الدين محمد بن محمد الإسفرائيني].¹¹³

الفرق بين الشرف والعظم: ان الشرف كمال يتعلق بالحقيقة والعظم كمال يتعلق بالمرتبة والوصف يشمل الذاتي والوصفي. [قاله] شيخ زادة¹¹⁴ [محيي الدين محمد بن مصلح الدين مصطفى في الحاشية علي تفسير القاضي البيضاوي].

الفرق بين الخلق والخلق: ان مفتوح الخاء يستعمل في الذات ومضمومها في الصفات [قاله] شيخ زادة [محيي الدين محمد بن مصلح الدين مصطفى في الحاشية علي تفسير القاضي البيضاوي].

الفرق بين حسن الصورة وحسن الخلق: ان الاول عبارة عن تناسب الاعضاء والاجزاء علي ما ينبغي والثاني عبارة عن كونه علي حد الوسط بغير افراط وتقريط فان كلا الطرفين مذموم وخير الامور اوسطها. [قاله] شيخ زادة [محيي الدين محمد بن مصلح الدين مصطفى في الحاشية علي تفسير القاضي البيضاوي].

الفرق بين اللغز والمعني: ان الاول يقال بطريق السؤال بخلاف الثاني وقيل ان الاول في الذات والثاني في الاسم.¹¹⁵

الفرق بين لما قلنا ولما مر: الاول يستعمل في كلام القائل والثاني يستعمله المتكلم في المقام الذي يقصد النقل عن غير. [كما ورد في] شرح [؟].

الفرق بين الاعوجاج في الحسيات وبين الاعوجاج في غيرها: انه في المحسوسات عدم الاستقامة الحسية وفي غيرها عدم كونها علي ما ينبغي. [قاله] شيخ زادة [محيي الدين محمد بن مصلح الدين مصطفى في الحاشية علي تفسير القاضي البيضاوي].

الفرق بين الحسد والغبطة: انه تمنى نقمة الغير مع تمنى زوالها عنه والغبطة تمنى نقمة الغير بلا تمنى زوال نقمة غيره.¹¹⁶ [قاله] شيخ زادة [محيي الدين محمد بن مصلح الدين مصطفى في الحاشية علي تفسير القاضي البيضاوي].

الفرق بين السيماء والقيافة: ان السيماء علامة في ذات الانسان وبينهما عموم وخصوص مطلق.

الفرق بين الغبن بسكون الياء والغبن بفتحها: ان الاول يستعمل في الاموال والثاني في الآراء. [قاله] شيخ زادة [محيي الدين محمد بن مصلح الدين مصطفى في الحاشية علي تفسير القاضي البيضاوي].¹¹⁷

الفرق بين القلس والقي: القلس ما خرج من الحلق ملاء الفم او دونه وليس بقي فان عاد فهو قي. [كما قاله مجد الدين محمد بن يعقوب الفيروزآبادي في الـقاموس [المحيط].¹¹⁸

¹¹³ Bkz. Askerî, *Furûk*, 306.

¹¹⁴ Şeyhzâde, Muhyiddin Muhammed b. Muslihiddin Mustafa (951)dır. *Hâşiye alâ Tefsîri'l-Kâdî'l-Beyzavî* eseriyle tanınmıştır.

¹¹⁵ Cürçânî, *Ta'rifât*, "اللغز مثل المعنى إلا أنه يجيء على طريقة السؤال": "الفرق بين الغبن بسكون الياء والغبن بفتحها: ان الاول يستعمل في الاموال والثاني في الآراء. [قاله] شيخ زادة [محيي الدين محمد بن مصلح الدين مصطفى في الحاشية علي تفسير القاضي البيضاوي].¹¹⁷

¹¹⁶ Cürçânî, *Ta'rifât*, "الحسد تمنى زوال نقمة المحسود إلى الحاسد": "الفرق بين الغبن بسكون الياء والغبن بفتحها: ان الاول يستعمل في الاموال والثاني في الآراء. [قاله] شيخ زادة [محيي الدين محمد بن مصلح الدين مصطفى في الحاشية علي تفسير القاضي البيضاوي].¹¹⁷

¹¹⁷ Râğib, *Müfredât*, s. 535.

¹¹⁸ Fîrûzâbâdî, Mecdüddin Muhammed b. Yakub, 729 yılında doğmuş, 817 yılında Zebid'de vefat etmiştir. Tefsîr ve hadis ilimlerinde alim olan bu zat, Kâmûs'uyla meşhurdur. Dil, tefsîr, hadis, fıkıh, akaid, biyografi alanında bir çok eseri mevcuttur. Hakkında geniş bilgi için bkz. Brockelmann, Carl, "Fîrûzâbâdî", *IA*, İstanbul, 1993, IV/653-54; Kılıç, Hulusi, "Fîrûzâbâdî", *DİA*, İstanbul, 1996, XIII/142-145.

الفرق بين الأعرابي والعرب: ان الاعرابي من يتمكن خارج المدينة والعرب من يتمكن في المدينة.¹¹⁹ [قاله] ابن مالك [محمد بن عبد الله الطائي الجياني].¹²⁰

الفرق بين القبض بالضاد المعجمة والقبض بالصاد المهملة: الاول الاخذ بجميع الكف والثاني الاخذ باطراف الاصابع. [كما قاله] القاضي [ناصر الدين عبد الله بن عمر البيضاوي].¹²¹

الفرق بين الوقص والشنق: وهما ما بين الفريضتين الوقص بالبقرة خاصة والشنق في الابل. [قاله] ابو بكر محمد الرازي في [مختار] [ال]صاح.¹²²

الفرق بين الخضم والقضم: ان الاول الاكل بجميع الفم والثاني باطراف الاسنان. [قاله] ابو بكر محمد الرازي في [مختار] [ال]صاح.¹²³

الفرق بين الخفي والمخفي: ان الاختفاء في الثاني يحصل بفعل الغير والاول لايعتبر ذلك. [قاله] ابن كمال [باشا شمس الدين احمد بن سليمان].

الفرق بين المصدر والحاصل بالمصدر: ان المصدر نفس الالقاء الذي هو امر معنوي والحاصل بالمصدر الاثر الذي يحصل بالوقوع.¹²⁴

الفرق بين السين وسوف: السين وقوع سوف فمن استعمل سوف نظرا الي الاصل ومن استعمل السين نظرا الي الإيجاز والإختصار.¹²⁵ [قاله] حسن باشا قره علاء الدين زادة في [ال]إفتتاح [على شرح المصباح لأبي الفتح برهان الدين نصر بن سيد المطرزي].

الفرق بين الكلام والجملة: [بينهما] عموم وخصوص لان كل كلام جملة ولا ينعكس وذلك لان صلة الموصوف والمركبة الواقعة صفة المنكرة وغير ذلك جملة وليس بكلام.¹²⁶ [قاله] حسن باشا قره علاء الدين زادة في [ال]إفتتاح [على شرح المصباح لأبي الفتح برهان الدين نصر بن سيد المطرزي].

الفرق بين الحمد والشكر: [بينهما] عموم وخصوص من وجه لان الحمد اعم من الشكر من حيث انه موضع الشكر ولا يوضع الشكر موضع الحمد واخص من حيث انه باللسان خاصة والشكر باللسان والجوارح والقلب. [كما ورد في] تفسير [ال]إفتاحة.¹²⁷

¹¹⁹ Bkz. Bursevî, **Furûk**, s. 153; Cezâirî, **Furûk**, s. 52;

¹²⁰ İbn Mâlik Cemaluddin Muhamed b. Abdillâh el-Ceyyânî et-Tâî, 600 yılında Kurtuba-Ceyyan'da doğdu, 673 yılında Dımaşk'ta vefat etti. Nahiv, sözlük ve kıraat alimidir. Nahiv ve Luğat alanında bir çok eseri mevcuttur. Hakkında geniş bilgi için bkz. Heridî, Abdülmun'im Ahmed, **İbn Mâlik ve Eseruha fi'n-Nahv**, Kahire, 1968; Yenbuavi, G. Ganim, **İbn Mâlik el-Luğavî**, Mekke, 1979; Zaki, Muhammed Adem, **Eseru İbn Mâlik fi'd-Dirâsâti's-Sarfiyye**, Mekke, 1980; Turan, Abdülbaki, **"İbn Mâlik et-Tâî"**, *DİA*, İstanbul, 1999, XX/169-171.

¹²¹ Krş. Beyzavî, **Envâr**, IV/68. Beyzavî'nin metni, şöyledir: (فقبضت قبضة من أثر الرسول من تربة موطنه والقبضة) المرة من القبض فأطلق على المقبوض كضرب الأمير وقرىء بالصاد والأول للأخذ بجميع الكف والثاني للأخذ بأطراف الأصابع (ونحوهما الخضم والقضم).

¹²² Yazar, metni Muhtâr'dan almıştır. Metinde "فهيضتين" şeklinde yazılmış; ikinci tarafta ise "خاصة" kelimesi ihmal edilmiştir. Muhtâr'daki metin aynen şöyledir: "الوقص بفتحتين واحد". [الأوقاص في الصدقة وهو ما بين الفريضتين وكذا الشنق وبعض العلماء يجعل الوقص في البقر خاصة والشنق في الإبل خاصة]. Bkz. Ebubekir Râzî, **Muhtâru's-Sihâh**, s. 305.

¹²³ Yazar, bilgiyi Muhtâr'dan almıştır. Muhtâr'daki metin, şöyledir: "القضم الأكل بأطراف الأسنان... والخضم الأكل". Bkz. Ebubekir Râzî, **Muhtâru's-Sihâh**, s. 226.

¹²⁴ Bkz. Bursevî, **Furûk**, s. 144.

¹²⁵ Bkz. Askerî, **Furûk**, s. 306.

¹²⁶ Bkz. Cürçânî, **Ta'rifât**, s. 106.

¹²⁷ Cürçânî, hamd-şükr arasındaki farkları şöyle verir: "الشكر عبارة عن معروف يقابل النعمة سواء كان باللسان أو باليد أو بالقلب وقيل هو الثناء على المحسن بذكر إحسانه فالعبد يشكر الله أي يثني عليه بذكر إحسانه الذي هو نعمة والله يشكر العبد أي ما أنعم الله به عليه من السمع والبصر وغيرهما إلى ما يثني عليه بقبوله إحسانه الذي هو طاعته والشكر العرفي هو صرف العبد جميع خلق لأجله فبين الشكر اللغوي والشكر العرفي عموم وخصوص مطلق كما أن بين الحمد العرفي والشكر العرفي أيضا كذلك وبين الحمد اللغوي والحمد العرفي عموم وخصوص من وجه كما أن بين الحمد اللغوي والشكر اللغوي أيضا كذلك وبين الحمد العرفي

الفرق بين العلاقة بفتح العين والعلاقة بكسر العين: العلاقة بالفتح يستعمل في المعاني والثاني في المحسوسات وعكسه في التلويح [للتفتازاني على التوضيح لصدر الشريعة عبيد الله بن مسعود] العلاقة بالكسر التعليق والعلاقة بالفتح المحبة.¹²⁸ [كما قاله ملا حسن حسين بن حسن] الخلخالى [في حاشية شرح العقائد العضدية].

الفرق بين جمع الأجزاء ومجموع الأجزاء: هو انه اعتبر في المجموع الهيئة الإجتماعية دون الجميع. [قاله] حسن جلبي [الفتاري].¹²⁹

الفرق بين النفس والعقل والذهن: النفس والعقل والذهن واحدة الا انها سميت نفسا لكونها ستصرفه وذهنا لكونها مستقلة للادراك وعقلا لكونها مدركة.¹³⁰

الفرق بين العادة والعرف: ان العادة في الافعال والعرف في الاقوال.¹³¹

الفرق بين محصل الكلام وبين حاصل الكلام: ان محصل الكلام اجمال بعد التفصيل وحاصل الكلام تفصيل بعد الاجمال. [قاله السيد شريف الجرجاني في المصباح] شرح [ال]مفتاح [العلوم لأبي يعقوب يوسف بن أبي بكر السكاكي].

الفرق بين المصدر واسم المصدر: ان الحدث اذا اعتبر صدور من الفاعل دون وقوعه علي المفعول يسمى مصدرا واذا لم يعتبر بهذه الحثثيات يسمى اسم المصدر. [قاله] رضي الدين [ابو عبد الله محمد بن ابراهيم الشهير بابن الحنبلي].¹³²

الفرق بين المصادرة والدور: هو ان الدور يكون في التصورات والتصديقات وهي مخصوصة بالتصديقات نقل من الشفا [لابن سينا أبو علي حسين بن عبد الله].

الفرق بين فُعْلة بضم الفاء وسكون العين وفُعْلة بتحركه بيان ان الساكن بمعنى المفعول والمتحرك بمعنى الفاعل يقال رجل ضحكة بسكون الحاء اي مضحوك عليه وضحكة بحركة الحاء اي ضاحك علي غيره. [كما ورد في حاشية على] شرح كرماني [على الأداب/ الأخلاق العضدية لشمس الدين محمد بن يوسف عضد الدين الإيجي لكمال الدين أحمد] الجندي.

الفرق بين الإغماء والجنون: ان الإغماء هو الذي يزيل القوة والجنون هو الذي يزيل العقل. [كما ورد في] فوائد عربي.¹³³

والشكر العرفي عموم وخصوص مطلق كما أن بين الشكر العرفي والحمد اللغوي عموما وخصوصا من وجه ولا فرق بين الشكر اللغوي والحمد العرفي والشكر اللغوي هو الوصف بالجميل على جهة التعظيم والتجليل على النعمة من اللسان والجنان والأركان Cürcânî, **Ta'rifât**, s. 168. Ayrıca bkz. Askerî, **Furûk**, s. 41 vd.; Cezâirî, **Furûk**, s. 116; Yesû'î, **Furûk**, s. 71-2; Necefi, **Tuhfe**, s. 64 vd.; Ebu'l-Bekâ, **Külliyât**, s. 365 vd.

¹²⁸ Bkz. Cürcânî, **Ta'rifât**, s. 199.

¹²⁹ Hasan Çelebî, Molla Fenârî'nin torunu olup Fenârî Hasan Çelebî ismiyle bilinir. 840 yılında Bursa'da doğmuştur. Asıl adı, Bedreddin Hasan'dır. 891 yılında vefat etmiştir. Arap dili, me'ânî, beyan, kelâm, fıkıh usûlü ve akli ilimlerde temayüz etmiştir. Eserlerinin en önemlileri şunlardır: **Hâşiye Ale'l-Mutavval** (İstanbul, 1309), **Hâşiye alâ Şerhi'l-Mevâkıf** (İstanbul, 1321), **Hâşiye ale't-Telvîh** (Kahire, 1904). Müellif hakkında geniş bilgi için bkz. Akpınar, Cemil, "**Hasan Çelebî, Fenârî**", *DİA*, İstanbul, 1997, XVI/313-315.

¹³⁰ İsmi vermeden Ta'rifât'tan aynen almıştır. Cürcânî, **Ta'rifât**, s. 197. Ayrıca bkz. Askerî, **Furûk**, s. 77; Cezâirî, **Furûk**, s. 169.

¹³¹ Bkz. Bursevî, **Furûk**, s. 154; Değişik fark için bkz. Cürcânî, **Ta'rifât**, s. 188, 193.

¹³² Metindeki "Radiyyuddin" ismi, büyük bir ihtimalle İbn Hanbelî Radiyyuddin Muhammed b. İbrahim'dir. 908 yılında Halep'te doğmuştur. Rabia kabilesine mesuptur. 971 yılında vefat etmiştir. 70 küsur eseri olduğu kaydedilmektedir. İbn Hanbelî hakkında geniş bilgi için bkz. İzgi, Cevat, "**İbnü'l-Hanbelî, Radiyyüddin**", *DİA*, İstanbul, 2000, XXI/68-9; Salih, Nihad Hassubi, **Cuhûdu İbni'l-Hanbelî el-Luğavîyye me'a Tahkîki Kitabihi Akdi'l-Halâs fi Nakdi Kelâmî'l-Havâs**, Beyrut, 1987, s. 9-137. Metindeki alıntının, müellifin hangi eserinden olduğuna dair hiçbir atf bulunmamaktadır.

الفرق بين النعوت والصفات: ان الاول لا يستعمل الا في المدح والثاني يستعمل في المدح والذم فبينهما عموم خصوص مطلق. [كما ورد في] فوائد¹³⁴.

الفرق بين الصواب والثواب: الصواب يستعمل في الخطأ والثواب في مقابلة العمل.

الفرق بين النكتة واللطيفة: هي كون كلام المتكلم مؤثرا بان يكون القلب منبسطا والنكتة هي كون كلام المتكلم مؤثرا في قلب المخاطب اعم من ان يكون قلبه منبسطا او منقبضا.

الفرق بين الجسم والحجم: ان الجسم لا يطلق الا على المتصل في الجهات الثلاثة والحجم يطلق على ما يكون له مقدار مانع لانه يدخل فيه اخر مثله. [كما ورد في] شرح [الـ]إشارات.

الفرق بين الضدين والناقضين: ان الناقضين لا يجتمعان ولا يرتفعان كالوجود والعدم والضدان لا يجتمعان ويرتفعان كالسواد والبياض. [قاله السيد شريف الجرجاني في التعريفات]¹³⁵.

الفرق بين الدلالة بكسر الدال وبينها [الدلالة] بفتحها: الاولى تستعمل في المحسوسات والثانية في المعقولات¹³⁶.

الفرق بين الغني والحن والنعمة والصوت: ان الغني هي ألحان مؤلفة والحن هو نغمات متواترة والنعمة هي اصوات مترتبة والصوت هي فرع يحدث في الهواء من تصادم الأجسام بعضها من بعض...

الفرق بين المَلِك بضم الميم وبينه [اي المَلِك] بكسرها. ان الاول يعم التصرف في ذوي العقول وغيرهم وبكسرها يختص بغير ذوي العقول¹³⁷. [قاله] ابن مالك [محمد بن عبد الله الطائي الجبائي].

الفرق بين المقتدي والمدرك: هو ان المقتدي هو الذي ادرك الامام مع تكبرة الإفتتاح والمدرك الذي ادرك الإمام بعد تكبرة الإفتتاح¹³⁸.

الفرق بين العرَض بسكون الراء وبين العرَض بفتحها: ان الاول متاع لا يدخله كيل ولا وزن ولا يكون حيوانا ولا عقارا واما العرض بفتحها فمتاع الدنيا فيتناول جميع الأمور. [قاله ملا خسرو في] درر [الحكام في شرح] غرر [الأحكام].

الفرق بين السهو والنسيان: ان السهو ما ينتبه صاحبه بادني تنبيه لانه زوال الصورة عن المدركة فقط والنسيان زوالها عن الحافظة والدركة معا فيحتاج الي تحصيلها ابتداء. [كما ورد في] شرح المصباح لسيد شريف الجرجاني [على مفتاح العلوم لأبي يعقوب يوسف بن أبي بكر السكاكي]¹³⁹.

الفرق بين القضاء والقدر: القضاء وجود جميع الاشياء الموجودة في اللوح المحفوظ إجمالا والقدر تفصيل قضائه السابق بايجادها في موادها الخارجية وقيل القضاء هو الارادة الازلية والعناية المقتضية الإلهية بنظام الموجودات علي ترتيب خاص والقدر تعلق تلك الارادة بالاشياء في اوقاتها الخارجية. ذكره الامام [السيد شريف الجرجاني] في شرحه المصباح [على مفتاح العلوم لأبي يعقوب يوسف بن أبي بكر السكاكي]¹⁴⁰.

¹³³ İlgili eseri ve yazarını tespit edemedik.

¹³⁴ Bkz. Askerî, *Furûk*, s. 21-2; Bursevî, *Furûk*, s. 147.

¹³⁵ Yazar, Cürçânî'ye nispet etmese de, metni ondan almıştır. Orjinali şöyledir: “الفرق بين الضدين والناقضين: “أن الناقضين لا يجتمعان ولا يرتفعان كالعدم والوجود والضدين لا يجتمعان ولكن يرتفعان كالسواد والبياض s. 179.

¹³⁶ Cürçânî ikisi arasındaki farkı şöyle verir: “العلاقة بكسر العين يستعمل في المحسوسات وبالفتح في المعاني”. Cürçânî, *Ta'rifât*, s. 199.

¹³⁷ Bkz. İbn Mâlik, Muhammed b. Abdillâh el-Ceyyânî, *İkmâlu'l-İ'lâm bi Teslîsi'l-Kelâm*, tah. Sa'd b. Hamdan el-Ġamidi, Cidde, 1984, II/678; Râġıb, *Müfredât*, s. 717-8; Askerî, *Furûk*, s. 177; Fîrûzâbâdî, *Besâir*, IV/520 vd.; Ebu'l-Bekâ, *Külliyât*, s. 853; Semîn, *Umde*, IV/125 vd.; Bursevî, *Furûk*, s. 148.

¹³⁸ Yazar, atıfta bulunmaksızın Ta'rifât'tan bilgiyi almıştır. Bkz. Cürçânî, *Ta'rifât*, s. 265, 289.

¹³⁹ Bkz. Askerî, *Furûk*, s. 90.

¹⁴⁰ Kaza-kader arasındaki farklar için bkz. “القدر تعلق الإرادة الذاتية بالأشياء في أوقاتها الخاصة فتعلق كل حال من أحوال “الأعيان بزمان معين وسبب معين عبارة عن القدر وخروج الممكنات من العدم إلى الوجود واحدا بعد واحد مطابقا للقضاء والقضاء

الفرق بين الجدل والمكايمة: ان الجدل هو الزام الخصم أعم من ان يكون صوابا ام لا والمكايمة هو الجدل بغير الصواب. [كما قال السيد شريف الجرجاني في] شرح مطالع [الأنظار لشمس الدين ابو النثى الإصبهاني على طواع الأنوار للبيضاوي].

الفرق بين الابدال والقلب: [بينهما] عموم وخصوص مطلق لان الابدال يكون من حرف العلة وغيرها والقلب لا يكون الا من حروف العلة. [كما ورد في] شرح¹⁴⁸.

الفرق بين الأبد والأزل: ان الأبد استمرار الوجود في ازمة مقدرة غير متناهية في جانب المستقبل والأزل استمراره في ازمة [مقدرة] غير متناهية في جانب الماضي. [قاله السيد شريف الجرجاني في ال]تعريفات.¹⁴⁹

الفرق بين المجانسة والمماثلة والمشاكلة والمشابهة والمساواة والمطابقة والمناسبة والمواداة: الاتحاد في الجنس يسمى مجانسة وفي النوع مماثلة وفي الخاصة مشاكلة وفي الكيف مشابهة وفي الكم مساواة وفي الاطراف مطابقة وفي الاضافة مناسبة وفي الوضع مواداة. [قاله أمير بادشاه محمد أمين¹⁵⁰ في التيسير] شرح [ال]تحرير.¹⁵¹

الفرق بين الابد-تداع والتكوين والإحداث: ان الابد-تداع ايجاد شئ غير مسبوق بمادة ولا زمان كالعقول والتكوين ايجاد شئ مسبوق [ب]المادة والاحداث ايجاد [ه] مسبوقا بالزمان. [قاله السيد شريف الجرجاني في ال]تعريفات.¹⁵²

الفرق بين الإرادة والإختيار: الإختيار هو الإرادة مع ملاحظة ما للطرف الخير فكان المختار ينظر الي الطرفين ويميل الي احدهما والمريد ينظر الي الطرف الي يريده.¹⁵³ [قاله] حسن جليبي [الفناري].

الفرق بين الادماج والاستتباع: ان الاول ان ي-تداع ضمن كلام سبق لمعني مدحا كان او غيره [معنى آخر] والثاني المدح بشئ علي وجه يستتبع المدح بشئ آخر. [قاله السيد شريف الجرجاني في ال]تعريفات.¹⁵⁴

الفرق بين الإستئناف والقطع: ان القطع هو كون الكلام مقطوعا عما قبله لفظا ومعنا والإستئناف كون الكلام مقطوعا لفظا غير مقطوع معني بل يكون مرتبطا بما قبله من حيث المعني.

الفرق بين الاستطابة والإستنجاء والاستحجار: ان الاولين يكونان بالحجر والآخر لا يكون الا باحجار. [قاله محيي الدين يحيى بن شرف النووي في] تحرير التنبيه.

الفرق بين الابدال والاعلال: [الإبدال هو أن يجعل حرف موضع حرف آخر لدفع الثقل والإعلال هو تغيير حرف العلة للتخفيف وبينهما] عموم وخصوص من وجه اذا وجدا في نحو قال ووجد الاعلال بدون الابدال في يقول والابدال بدون الاعلال في اصيلان. [قاله السيد شريف الجرجاني في ال]تعريفات.¹⁵⁵

الفرق بين الإفراط والتفريط: ان الإفراط يستعمل في تجاوز الحد من جانب الزيادة والكمال والتفريط يستعمل في تجاوز الحد من جانب النقصان والتقصير. [قاله السيد شريف الجرجاني في ال]تعريفات.¹⁵⁶

¹⁴⁸ Bkz. Bursevî, *Furûk*, s. 152.

¹⁴⁹ Yazar, metni tasarrufla almıştır; bazı eksikleri vardır. Ta'rifât'taki metin aynen şöyledir: "الأبد هو استمرار الوجود في ازمة مقدرة غير متناهية في جانب المستقبل كما أن الأزل استمرار الوجود في ازمة مقدرة غير متناهية في جانب الماضي" Bkz. Cürçânî, *Ta'rifât*, s. 21, 32. Ayrıca bkz. Bursevî, *Furûk*, s. 149.

¹⁵⁰ Emîr Padişah, Muhammed Emin b. Mahmud hakkında geniş bilgi için bkz. Koca, Ferhat, "Emîr Padişah", *DİA*, İstanbul, 1995, XI/143-44.

¹⁵¹ Bkz. Bursevî, *Furûk*, s. 150.

¹⁵² Yazar, metni Ta'rifât'tan almıştır. Sadece "ابتداع" kelimesini "ابداع" olarak vermiştir. Metin aynen şöyledir: "الابتداع ايجاد شيء غير مسبوق بمادة ولا زمان كالعقول وهو يقابل التكوين لكونه مسبوقا بالمادة والأحداث لكونه" Cürçânî, *Ta'rifât*, s. 20.

¹⁵³ Bkz. Askerî, *Furûk*, s. 114.

¹⁵⁴ Yazar, metni Ta'rifât'tan almıştır. Bazı kelimeler, eksik yazılmıştır. Metnin aslı, şöyledir: "أن الإدماج... أن "يتضمن كلام سبق لمعنى مدحا كان أو غيره معنى آخر وهو أعم من الإستتباع لشموله المدح وغيره واختصاص الإستتباع بالمدح" Cürçânî, *Ta'rifât*, s. 30; "الاستتباع هو المدح بشئ على وجه يستتبع المدح بشئ آخر" Cürçânî, *Ta'rifât*, s. 32.

¹⁵⁵ Yazar, metni bazı tasarruflarla Ta'rifât'tan almıştır. Metnin orijinali şöyledir: "الإعلال هو تغيير حرف العلة للتخفيف... عموم وخصوص من وجه إذ وجدا في نحو قال ووجد الإعلال بدون الإبدال في يقول والإبدال بدون إعلال في اصيلان" Cürçânî, *Ta'rifât*, s. 48; "الإبدال هو أن يجعل حرف موضع حرف آخر لدفع الثقل" s. 21.

الفرق بين الإقتصار والإختصار: الإقتصار عبارة عن ان يكون الشيء قليلا ومعناه قليلا والإختصار كون الشيء قليلا ومعناه كثيرا.¹⁵⁷ [وأيضا] ان الإقتصار لا يكون الا في اللفظ والمعني والإختصار يكون في اللفظ دون المعني. [كما ورد في] شرح. [؟]

الفرق بين البسيط والجزئي: ان الشيء قد يكون جزئيا وبسيطا كهذه النقطة وقد يكون البسيط غير جزئي كمفهوم النقطة وقد يكون غير بسيط كزيد فبينهما عموم خصوص من وجه.

الفرق بين الباطل والفاسد: ان الاول ما لا يكون صحيحا بأصله ولا بوصفه والثاني ما يكون صحيحا بأصله لكن لا بوصفه. [قاله السيد شريف الجرجاني في التعريفات].¹⁵⁸

الفرق بين التأليف والترتيب: ان الاول جعل الاشياء الكثيرة بحيث [لا] يطلق عليها اسم الواحد سواء كان لبعض اجزائه نسبة الي البعض بالتقدم والتأخير او لا والثاني جعل المذكور بشرط [ان يطلق عليها اسم الواحد و] ان يكون لبعض اجزائه نسبة الي البعض بالتقدم والتأخر. [قاله السيد شريف الجرجاني في التعريفات].¹⁵⁹

الفرق بين التأكيد والتأسيس: التأكيد اعادة المعني الحاصل قبله والثاني افادة معني اخر لم يكن حاصلا قبله. [قاله السيد شريف الجرجاني في التعريفات].¹⁶⁰

الفرق بين التفكير والتدبير: ان التفكير تصرف القلب بالنظر في الدليل والتدبير تصرفه بالنظر في العواقب. [قاله السيد شريف الجرجاني في التعريفات].¹⁶¹

الفرق بين التغيير والتغير: ان التغيير احداث شئ لم يكن قبله والتغير انتقاله من حالة الي اخري. [قاله السيد شريف الجرجاني في التعريفات].¹⁶²

الفرق بين الجسد والبدن: ان الرأس والاطراف داخل في الجسد دون البدن. [قاله] مثلا زادة [محمد أمين بن سدر الدين الشرواني].¹⁶³

الفرق بين المحق والطمس: عند ارباب التصوف ان المحق فناء وجود العبد في وجود الحق كما ان المحق فناء افعاله في فعل الحق والطمس فناء الصفات في صفات الحق. [قاله السيد شريف الجرجاني في التعريفات].¹⁶⁴

¹⁵⁶ Yazar, metni Ta'rifât'tan almakla beraber metinde yazara atıfta bulunmamıştır. Orijinal metin aynen şöyledir: “الفرق بين الإفراط والتفريط أن الإفراط يستعمل في تجاوز الحد من جانب الزيادة والكمال والتفريط يستعمل في تجاوز “ Cürcânî, **Ta'rifât**, s. 49.

¹⁵⁷ Râğib, “iktisarı”ın “az bir şeyle iktifa etme” anlamına geldiğini vurgulamaktadır. Bkz. Râğib, **Müfredât**, s. 611.

¹⁵⁸ Yazar, metni Ta'rifât'tan almıştır. Orijinal metin şöyledir: “فالباطل هو الذي لا يكون صحيحا بأصله والفاسد هو “ Cürcânî, **Ta'rifât**, s. 68. Ayrıca bkz. Bursevî, **Furûk**, s. 164; Cezâirî, **Furûk**, s. 66.

¹⁵⁹ Yazar, Cürcânî'ye nispet etmemekle beraber metni Ta'rifât'tan almıştır. Metin şu şekildedir: “الترتيب “: Cürcânî, “هو جعل الأشياء الكثيرة بحيث يطلق عليها اسم الواحد ويكون لبعض أجزائه نسبة إلى البعض بالتقدم والتأخر التأليف هو جعل الأشياء الكثيرة بحيث لا يطلق عليها اسم الواحد سواء كان لبعض أجزائه نسبة إلى البعض “ Ta'rifât, s. 78. “بالتقدم والتأخر من الترتيب Cürcânî, **Ta'rifât**, s. 71. Ayrıca bkz. Askerî, **Furûk**, s. 141; Cezâirî, **Furûk**, s. 83.

¹⁶⁰ Yazar, Cürcânî'nin ismini vermeden kendisinden alıntı yapmıştır. Metin aynen şöyledir: “التأسيس عبارة “ عن إفادة معني آخر لم يكن أصلا قبله فالتأسيس خير من التأكيد لأن حمل الكلام على الإفادة خير من حمله على الإعادة. التأكيد تابع Cürcânî, **Ta'rifât**, s. 71.

¹⁶¹ Yazar, metni Ta'rifât'tan almıştır. Metin aynen şöyledir: “أن التفكير تصرف القلب بالنظر في الدليل والتدبير تصرفه “: Cürcânî, **Ta'rifât**, s. 76. Ayrıca bkz. Askerî, **Furûk**, s. 67; Cezâirî, **Furûk**, s. 83.

¹⁶² Yazar, metni Ta'rifât'tan almıştır. Orijinal metin şöyledir: “التغيير هو إحداث شيء لم يكن قبله. التغيير هو انتقال “: Cürcânî, **Ta'rifât**, s. 87.

¹⁶³ Bkz. Askerî, **Furûk**, s. 154; Bursevî, **Furûk**, s. 160; Cezâirî, **Furûk**, s. 70.

¹⁶⁴ Yazar, metni Ta'rifât'tan almıştır. Metin şöyledir: “المحق فناء وجود العبد في ذات الحق تعالى كما أن المحق فناء افعاله من فعل الحق والطمس فناء الصفات في صفات الحق “: Cürcânî, **Ta'rifât**, s. 263.

الفرق بين الإيماء والتلويح: ان الإيماء اشارة الي البعيد والثاني اشارة الي القريب. [قاله] سيد علي زادة [يعقوب بن سيدي البرسوي في حاشية على شرح المصباح في النحو للمطرزي].

الفرق بين الملك والملكوت: ان الملك عالم الاجسام والملكوت عالم الارواح الا انك ولذلك وصف ذاته باعتبار تصريفه عالم الملك وتدييره اياه بحسب مشيئته بالتبارك الذي غاية العظمة في افاضة الخير والبركة والزيادة فيها وباعتبار تسخير عالم الملكوت بمقتضى ارادته بالتسبيح الذي هو كونه منزها عن مشابهة الاجسام حيث قال فسبحان الذي بيده ملكوت كل شئى واورد كلا بما يناسبه لان الزيادة والبركة تناسب الاجسام في نموها وازديادها والتنزه تناسب المجردات عن المأوة لابن كمال [باشا شمس الدين احمد بن سليمان].

الفرق بين لام الجنس داخلة علي المفرد وبينها داخلة علي المجموع: انها اذا دخلت علي المفرد كان صالحا لان يراد به الجنس الي ان يحاط به وان يراد به بعضه الي الواحد منه واذا دخلت علي المجموع صلح ان يراد به جميع الجنس وان يراد بعضه لا الي الواحد لان وزانه في تناول الجمعية في الجنس وزان المفرد في تناول الجنسية والجمعية في حمل الجنس لا في وحدانه [قاله جار الله محمود بن عمر الزمخشري في الـ[كشاف] عن حقائق التنزيل وعيون الأقاويل في وجوه التأويل].¹⁶⁵

الفرق بين العظيم والكبير: ان العظيم نقيض الحقير والكبير نقيض الصغر فكان العظيم فوق الكبير كما ان الحقير دون الصغير ويستعملان في الجثث والاحداث جميعا تقول رجل عظيم يريد جثته اوخطره. [قاله جار الله محمود بن عمر الزمخشري في الـ[كشاف] عن حقائق التنزيل وعيون الأقاويل في وجوه التأويل] من اول سورة البقرة.¹⁶⁶

الفرق بين عند ولدن]: اعلم ان بين ولدن فرقا لطيفا وهو ان عند يشمل معناها علي ما هو في ملكتك ومكنتك بما دنا منك وبعد عند ولدن يختص معناها بما حضرك وقرب منك. [كما ورد في] شرح مقامات حريري.

الفرق بين السجع والفاصلة: ان السجع يكون في القرآن وغيره بخلاف الفاصلة فانه لم يكن في القرآن فقط. [كما ورد في] شرح.

الفرق بين العمي والعمه ان العمي عام في البصر والرأي والعمه في الرأي خاصة وهو التحير والتردد ولا يدري اين يتوجه ومنه قوله بالجاهلين العمه اي الذين لا رأي لهم. [قاله جار الله محمود بن عمر الزمخشري في الـ[كشاف] عن حقائق التنزيل وعيون الأقاويل في وجوه التأويل في] اول البقرة.¹⁶⁷

الفرق بين اذبه وذهب به: ان معني اذبه ازاله وجعله ذاهبا ومضي به ويقال ذهب به اذا استصحيه ومضي به [معه]. [قاله جار الله محمود بن عمر الزمخشري في الـ[كشاف] عن حقائق التنزيل وعيون الأقاويل في وجوه التأويل] فيه [أي في اول البقرة].¹⁶⁸

الفرق بين مكة وبكة]: اختلف العلماء في مكة وبكة قيل مكة بالميم الحرم كله وبكة المسجد خاصة قاله الزهري وقال جماعة من العلماء مكة وبكة بمعنى واحد [وقال] بعضهم بمعنيين وقيل مكة اسم للبلد وبكة البيت وموضع الأطراف وقيل البيت خاصة وسميت بكة لإزدحام الناس يهابيك بعضهم بعضا اي يدفعه في زحمة الطواف وقيل سميت بكة لانها تيك اعناق الجبابرة اذا الحدوا فيها اي تدقها البك الدق وقيل سميت بكة لان الناس يتباكون حوله وقيل يقال بكة ومكة كما يقال لازم ولازب كلاهما اسم للبلد الأمين قال الأصمعي مكة مأخوذة من قولهم

¹⁶⁵ Yazar, metni Keşşâf'tan almıştır. Metin aynen şöyledir: “انها اذا دخلت علي المفرد كان صالحا لان يراد به الجنس الي ان يحاط به وان يراد به بعضه الي الواحد منه واذا دخلت علي المجموع صلح ان يراد به جميع الجنس وان يراد بعضه لا الي الواحد لان وزانه في تناول الجمعية في الجنس وزان المفرد في تناول الجنسية والجمعية في حمل الجنس لا في وحدانه Bkz. ”Zemahşerî, Carullah Mahmud b. Ömer, el-Keşşâf an Hakâiki Ğavamizi't-Tenzil, Beirut, ts., II/585.

¹⁶⁶ Metni, Keşşâf'tan almıştır. Metin, şöyledir: “ان العظيم نقيض الصغر فكان العظيم فوق الكبير كما ان الحقير دون الصغير ويستعملان في الجثث والاحداث جميعا تقول رجل عظيم يريد جثته اوخطره Zemahşerî, Keşşâf, I/165. Ayrıca bkz. Askerî, Furûk, s. 177-8; Bursevî, Furûk, s. 149.

¹⁶⁷ Metin, Keşşâf'tan almıştır. Şöyledir: “والعمه مثل العمي ان العمي عام في البصر والرأي والعمه في الرأي خاصة وهو: ”Zemahşerî, Keşşâf, I/190.

¹⁶⁸ Metin, Keşşâf'tan alınmıştır. Metin şöyledir: “الفرق بين اذبه وذهب به أن معني اذبه: أزاله وجعله ذاهباً ويقال: ”Zemahşerî, Keşşâf, I/200-1.

تمكنت الشيء إذا استخرجته لأنها تمك الفاجر عنها وتخرجه منها وقيل لأنها تمك الذنوب أي تذهبها وقيل لقلته مائه من قولهم تمك الفصيل ضرع أمه وامتكه أي امتصه لأنها تجمع أهل الأفاق وتؤلفهم من بعض الرسائل.

[الفرق بين مخيف ومخوف]: قال [قاسم بن علي] الحريري¹⁶⁹ و[ابو الفرج عبد الرحمن بن علي ابن الجوزي]¹⁷⁰ لا يفرق بين (معنى) مَخُوف ومُخِيف والفرق [بينهما] أنك إذا قلت: الشيء مخوف كان اخبارا عما حصل منه الخوف كقولك: الأسد مخوف والطريق مخوف. فإذا قلت مُخِيف كان اخبارا عما يتولد منه الخوف كقولك: مريض مُخِيف أي يتولد الخوف لمن [ي]شاهده. اقول: في قولهما (كقولك: الأسد مخوف) بحث فانه يكون الأسد علي القاعدة المذكورة مُخِيفاً لا مَخُوفاً... وفي القاموس [المحيط لمجد الدين محمد بن يعقوب الفيروز آبادي]: [و]المخيف: الاسد من نقطات علي بن البالي القسطنطني.¹⁷¹

[الفرق بين الهبولى والمعدوم]: قال الشيخ في التعليقات الفرق بين الهبولى والمعدوم ان الهبولى معدوم بالعرض موجود بالذات والمعدوم معدوم بالذات موجود بالعرض اذ يكون وجوده في العقل علي الوجه الذي يقال انه متصور في العقل.

[الفرق بين الحلم والعجز]: ان الحلم لا يكون الا عن قدرة والعجز لا يكون الا عن عجز فليس للعاجز اي يسمي بالحليم لانه ضعيف قال المتنبى كل حلم اتي بغير اقتدار حجة لاحت اليه الليام.

[الفرق بين الغالب والكثير]: ان الكثير مرتبة متوسطة بين الغالب والناذر ومثلوا لذلك بالصحة والمرض والحرام... فتمليح والا فتهكم. [قاله سعد الدين التفتازاني في الـ]مختصر في علم المعاني.

[الفرق بين المشهورات والأوليات]: بان الانسان لو جرد نفسه عن جميع هيئات النظرية والعملية وقدر انه خلق في دفعة من غير ان يشاهد احدا او مارس عملا ثم عرض عليه هذه القضايا فانه لا يحكم بها بل يتوقف فيها واما الأوليات فانها اذ عرضت عليه في هذه الحالة لم يتوقف فيها بل يحكم بها اصفهاني.

¹⁶⁹ Harîrî, Ebu Muhammed Kasım b. Ali, 446 yıllarında Basra'nın Meşan kasabasının Benî Haram mahallesinde doğmuştur. Rebiatu'l-Feres kabilesindedir. Sarf, nahiv, aruz-kafiye, şiir, ahbar ve ensab ilimleriyle meşgul olan Harîrî, en çok edebiyatta meşhur olmuştur. 516 yılında Basrada vefat etmiştir. Harîrî'nin eserlerinden bazıları şunlardır: **Makâmât**, (Beyrut, 1965; bir çok baskısı vardır); **Durretu'l-Ğavvâs fi Evhâmi'l-Havâs** (Kahire, 1975; bir çok baskısı mevcuttur), **Mulhâtu'l-İ'râb** (Medine, 1991; bir çok baskısı vardır), **el-Fark beyne'z-Zad ve'z-Zâ** (neşr. Thorbecke, Leipzig, 1871). Harîrî hakkında geniş bilgi için bkz. Güllü, Sıtkı, **Harîrî: Hayatı, Arap Dil ve Edebiyatına Dair Çalışmaları**, doktora tezi, İstanbul, 1995; Kılıç, Hulusi, "**Harîrî**", *DİA*, İstanbul, 1997, XVI/191-192.

¹⁷⁰ Metindeki Cevzî isimli zat, İbn Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemaluddin Abdurrahman b. Alidir. 510 yılında Bağdat'ta doğmuştur. Tarih, biyografi, hadis, tefsîr ve akâid alanlarında otoritedir ve bu alanlarda kıymetli eserler vermiştir. 597 yılında Bağdat'ta vefat etmiştir. Müellifin bazı eserleri şunlardır: **el-Muntazam fi Tarihi'l-Umem ve'l-Mülûk** (Beyrut, 1996); **Sıfatu's-Safve** (Beyrut, 1979); **Telkîhu Fühûmi Ehli'l-Eser** (Kahire, 1975); **el-Vefâ bi Ahvâli'l-Mustafâ** (Kahire, 1966); **el-Mevzûât** (Riyad, 1997); **el-İlelu'l-Mütenâhiye** (Beyrut, 1983); **Zâdu'l-Mesîr fi İlmi't-Tefsîr** (Dımeşk, 1987); **Tezkiretu'l-Erib fi Tefsîri'l-Ğarîb** (Riyad, 1986), **Fünûnu'l-Efnân** (Bağdat, 1988), **Telbîsu İblîs** (Kahire, 1948), **Minhâcu'l-Kâsîdîn** (Kahire, 1991); **Takvîmu'l-Lisân** (Kahire, 1966). İbn Cevzî ve eserleri hakkında geniş bilgi için bkz. Nusayr, Amine M., **Ebu'l-Ferec İbnu'l-Cevzî**, Kahire, 1987; Alûcî, Abdulhamid, **Müellefâtü İbni'l-Cevzî**, Bağdat, 1965; Yavuz, Yusuf Şevki- Avcı, Casim, "**İbnü'l-Cevzî Ebu'l-Ferec**", *DİA*, İstanbul, 1999, XX/543-549.

¹⁷¹ Müellif, bu farkı Ali b. el-Bâlî el-Kostantinî'nin eserinden almıştır. Esas metinle karşılaştırarak metni zaptına uygun hale getirdik. Bkz. Ali b. el-Bâlî el-Kostantinî, **Hayru'l-Kelâm fi't-Takassî An Aġlâdi'l-Avâm**, tah. Hatim Salih Zamin, (*Erbeatu Kütüb fi't-Tashîhi'l-Luġavi* içinde), Beyrut, 1987. Ali Çelebî diye de bilinen Ali b. el-Bâlî el-Kostantinî, h. 934 yılında doğdu. Alanyalı olup ilmiye sınıftandı. Manisa müftülüğü; Maraş kadılığı yapmıştır. H. 992 yılında ölmüştür. **İkdu'l-Manzum** (Beyrut, 1975) ve **Hayru'l-Kelâm fi't-Takassî An Aġlâdi'l-Avam** (Beyrut, 1987) adlı eseri de meşhurdur. Müellif hakkında bkz. Özcan, Abdülkâdir, "**Ali Çelebî, Hısım**", *DİA*, İstanbul, 1989, II/385.

الفرق بين اذا واذا ما: لا فرق بين اذا واذا ما في باب الشرط من حيث المعني الا في الإيهام للاستقبال مفتاح قال من حيث المعني اذ بنيهما فرق من حيث ان الجزم بأدما مع كونه نادرا ايضا اقرب الي السعة. قال الشاعر اذما خبت نيرانهم تقدر قوله الا في الإيهام في الإستقبال فان قولك ايتك اذا طلعت الشمس اذا لم يكن معه قرينة محمول علي طلوع الغد فيستحق العتب بترك الإتيان فيه بخلاف قولك اذما طلعت فانه لا يختص به. [كما ورد في] شرح [ال]مفتاح للسيد شريف [الجرجاني].

الفرق بين صفات الذات وصفات الفعل: بان كل صفة يلزم من نفيها نقيضه فهي من صفات الذات كالحياة والعلم والقدرة فانك لو نفيت الحياة يلزم الموت وكذا لو نفيت العلم يلزم الجهل ولو نفيت القدرة يلزم العجز وكل ما يكون لا يلزم من نفسه نقيضه فهو صفات الفعل كالإحياء والإماتة والإرزاق والتخليق فانك لو نفيت الإحياء وقتلت احبي الله تعالى فلانا ولم يحيي فلانا وكذا ارزق عبد الله فلانا ولم يرزق خالدا وكذا اذا قلت ان الله تعالى خلق لزيد ولدا ولم يخلق لعمره الي غير ذلك لم يلزم من نفيه نقيضه وقال صاحب التبصرة انما كان من صفات الذات فهي أزلي وما كان من صفات العفل فهو حادث فعلي هذا انعقد الاجماع بين المعتزلة وبين متكلمي اهل السنة فانهم يقولون انه تعالى كان في الأزل حيا عالما قادرا بصيرا او لم يكن خالقا ولا رازقا ولا مصورا ولا محييا ولا مميتا لان القسم الاول من صفات الذات والقسم الثاني من صفات الفعل [كما قال شمس الدين أبو الثني محمود بن عبدالرحمن الإصبهاني¹⁷² في] حاشية اصبهاني [أي مطالع الأنظار علي طوابع الأتوار للبيضاوي].¹⁷³

5. KAYNAKLAR

Abbas Muhammed Ahmed, **er-Rağib ve Menhecuhu fi'l-Müfredat**, (Mastır tezi), İskenderiye, 1971.

Ahmed Muhtâr Ömer, **“Morfolojik (Sarfî) ve Leksikolojik (Mu‘cemî) Delâletler Arasında Esmâu'l-Hüsna'da Terâdüfün Nefyi [ve Furûk'un İsbâtı]”**, (çev. Ömer Kara, Yayınlanmamış makale).

Akgündüz, Ahmet, **“Dürerü'l-Hükkâm”**, *DİA*, İstanbul, 1994, X/27-28.

Akpınar, Cemil, **“Hasan Çelebî, Fenârî”**, *DİA*, İstanbul, 1997, XVI/313-315.

Ali b. el-Bâli el-Kostantinî, **Hayru'l-Kelâm fi't-Takassî An Ağladi'l-Avam**, tah. Hatim Salih Zamin, (*Erbeatu Kütüb fi't-Tashîhi'l-Luğavi* içinde), Beyrut, 1987.

Ali Muhammed Hasan Amari, **“es-Seyyid el-Cürçânî”**, *Mecelletü'l-Ezher*, Kahire, 1984.

Alûcî, Abdulhamid, **Müellefatı İbni'l-Cevzî**, Bağdat, 1965.

Alvânî, Mustafa, **“et-Terâdüf ve'l-Furûk fi'l-Luğa”**, *el-Mecelletu'l-Arabîyye*, c. 4, 1981.

Askerî, Ebu Hilal, **el-Furûk fi'l-Luğa**, Beyrut, 1991.

Azzâvî, Abbas, **“el-Mecd el-Fîrûzâbâdî ve'l-Kâmûsu'l-Muhît”**, *Mecelletü Mecme'i'l-Luğati'l-Irakîyye*, Irak, 1959, VI/297-317.

Baktır, Mustafa, **“İbn Melek”**, *DİA*, İstanbul, 1999, XX/175-6.

¹⁷² Ebu's-Senâ Şemsuddin Mahmud b. Abdurrahman el-İsfahânî, 674 yılında İsfahan'da doğmuş, 749'da Kahirede vefat etmiştir. Eşari kelâmcısı ve Şafîi fakihidir. Kelâm ve fıkıh alanında eserleri vardır. Hakkında geniş bilgi için bkz. Demirci, Muhsin, **Ebu's-Senâ Ahmed İbn Abdî'r-Rahman el-İsfahânî ve Tefsîrindeki Metodu**, doktora tezi, İstanbul, 1987; Demirci, Muhsin, **“İsfahânî, Mahmud b. Abdurrahman”**, *DİA*, İstanbul, 2000, XXII/509-510.

¹⁷³ Bkz. Bursevî, **Furûk**, s. 165; Cürçânî, **Ta'rîfât**, s. 175.

....., **“Tireli İbn Melek, Hayatı, Eserleri ve Menâr Şerhi”**, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Erzurum, 1991, sayı: 9, s. 40-66; sayı: 10, 51-58.

Beyzavî, Nâsiruddîn Abdullah b. Ömer, **Envâru’t-Tenzîl ve Esrâru’t-Te’vîl**, Beyrut, 1996.

Bilmen, Ömer Nasuhi, **Büyük Tefsîr Tarihi**, İstanbul, 1974.

Brockelmann, Carl, **“Beyzâvî”**, *İA*, II/593-4.

....., **“Fîrûzâbâdî”**, *İA*, İstanbul, 1993, IV/653-54.

....., **“Râgıb İsfahânî”**, *İA*, İstanbul, 1993, IX/593-4.

Bursevî, İsmail Hakkı, **Furûku Hakkî**, İstanbul, 1310.

Cerrahoğlu, İsmail, **“Envâru’t-Tenzîl ve Esrâru’t-Te’vîl”**, *DİA*, İstanbul, 1995, XI/260-1.

....., **“Zemahşerî ve Tefsîri”**, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara, 1983, XXVI/68-95.

Cezâirî, Nuruddin b. Nimetullah el-Huseyni, **Furûku’l-Luğât fi’t-Temyîz beyne Müfâdi’l-Kelimât**, tah. Muhammed Rıdvân ed-Dâye, Dîmeşk, 1987.

Chaudhary, MoHammâd Akram, **“Al-Furûq al-Lughawiyah: the Cultivation of a Genre”**, *Islamic Studies*, 26:1, İslâmabad, 1987.

Cürcânî, Seyyid Şerîf, **et-Ta’rifât**, tah. İbrahim el-Ebyari, Beyrut, 1405.

Çelebî, İlyas, **“Kemâlpaşazâde: Eserleri”**, *DİA*, Ankara, 2002, XXV/245-247.

....., **“Kemâlpaşazâde: Kelâma Dair Görüşleri”**, *DİA*, Ankara, 2002, XXV/242-244.

Çelebî, Rabia, **Tacuddin Muhammed b. Muhammed el-İsferâinî ve Lübbü’l-Elbâbı**, İzmir, 1994.

Çöğenli, Sadi- Demirayak, Kenan, **Arap Edebiyatında Kaynaklar**, Erzurum, 1995.

Demirci, Muhsin, **Ebu’s-Sena Ahmed İbn Abdi’r-Rahman el-İsfehâni ve Tefsîrindeki Metodu**, doktora tezi, İstanbul, 1987.

....., **“İsfahani, Mahmud b. Abdurrahman”**, *DİA*, İstanbul, 2000, XXII/509-510.

Durmuş, İsmail, **“Kazvîni, Hatîb”**, *DİA*, Ankara, 2002, XXV/156-7.

Ebu’l-Bekâ, Eyyub b. Musa, **el-Külliyât: Mu’cemun fi’l-Mustalahat ve’l-Furûku’l-Luğaviyye**, tah. Adnan Derviş-Muhammed Mısrî, Beyrut, 1993.

Ebubekir er-Râzî, **Muhtâru’s-Sihâh**, tah. Mahmud Hatır, Beyrut, 1995.

Edirnevî, Ahmed b. Muhammed, **Tabakâtu’l-Müfessirin**, tah. Süleyman b. Salih, Medine, 1997.

el-İspirî, ‘Ömer b. ‘Alî, **er-Risâle fi Ma’ne’l-Hamd ve’s-Şükr ve’l-Medh ve’s-Senâ ve Suveri’l-İftirâk ve’l-İctimâ’ Beynehumâ**, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 259, (9 vr.).

Fîrûzâbâdî, Mecdüddin Muhammed b. Yakub, **el-Kâmûsu’l-Muhît**, Beyrut, 1991.

....., **Besâiru Zevi’t-Temyîz fi Letâifi’l-Kitabi’l-Aziz**, tah. Muhammed Ali Neccar, Beyrut, ts.

....., **el-Bulğa fi Tarihi Eimmeti’n-Nahvi ve’l-Luğa**, tah. Muhammed Mısrî, Kuveyt, 1407.

Furûk, Süleymaniye, Kılıç Ali Paşa, 851 (1-10 vr).

Furûk, Süleymaniye, Yazma Bağışlar, 3634/1 (12-99 vr).

Gülle, Sıtkı, **Harîrî: Hayatı, Arap Dil ve Edebiyatına Dair Çalışmaları**, doktora tezi, İstanbul, 1995.

Gümüş, Sadreddin, **Seyyid Şerîf Cürcânî ve Arap Dilindeki Yeri**, İstanbul, 1984.

....., **“Cürcânî, Seyyid Şerîf”**, *DİA*, İstanbul, 1993, VIII/134-136.

Heridî, Abdülmun’im Ahmed, **İbn Mâlik ve Eseruha fi’n-Nahv**, Kahire, 1968.

İbn Mâlik, Muhammed b. Abdillâh el-Ceyyânî, **İkmalu’l-İ’lam bi Teslisi’l-Kelâm**, tah. Sa’d b. Hamdan el-Ğamidi, Cidde, 1984.

İbn Melek, İzzüddin Abdullatif b. Abdulaziz, **Şerhu’l-Menâr fi’l-Usûl**, İstanbul, ts.

İmtiaz, Ahmed, **“İbn al-Athir al-Muhaddith- his life and Works”**, *Islamic Studies*, XXIII/1, 1984, s. 33-43.

İspirî, Ömer b. Ali, **er-Risâle fi Ma’ne’l-Hamdi ve’s-Şükri ve’l-Medhi ve’s-Sena ve Suveri’l-İftiraki ve’l-İctimai Beynehum**, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 759 (1-9 vr.).

İzgi, Cevat, **“İbnü’l-Hanbelî, Radıyyüddin”**, *DİA*, İstanbul, 2000, XXI/68-9.

Kannûcî, Sıddık b. Hasan, **Ebcüdü’l-Ulûmi’l-Veşyi’l-Merkum Fi Beyani Ahvali’l-Ulûm**, tah. Abdülcebbar Zekkar, Beyrut, 1978.

Kara, Ömer, **“Arap Dilbilimindeki ‘Terâdüf’ Olgusunun ‘Furûk’ Paralelinde Tarihsel Süreci ve Arkaplânı -Furûku’l-Luğaviyye’ye Giriş- (I)”**, *EKEV Akademi Dergisi*, yıl: 7, sayı: 14, 2003, s. 197-220.

....., **“Arap Dilbilimindeki ‘Terâdüf’ Literatürünün ‘Furûk’ Paralelinde Tespit ve Tahlili -Furûku’l-Luğaviyye’ye Giriş-(II)”**, (yayınlanmamış makale).

....., **“Arap Dilbilimindeki ‘Terâdüf’ ve ‘Furûk’ Argümanlarının Tahlili -Furûku’l-Luğaviyye’ye Giriş-(III)”**, (Yayınlanmamış makale).

....., “Arap Dilbilimindeki ‘Terâdüf Birikiminin Sebepleri’ nin ‘Furûk’ Paralelinde Kritiği ve Kategorik Ayrımı –Furûku’l-Luğaviyye’ye Giriş- (IV)”, (Yayınlanmamış makale).

....., “Arap Dilbilimdeki ‘Terâdüf’ Olgusuna ‘Kavram, Çeşit, Şart ve Gaye’ Açısından ‘Furûk’ Paralelinde Eleştirel Yaklaşım -Furûku’l-Luğaviyye’ye Giriş (V)-”, (Yayınlanmamış makale).

....., “Arap Dilbiliminde Leksikolojik /Leksikografik Bir Tür: el-Furûku’l-Luğaviyye”, (Yayınlanmamış makale).

....., “Furûku’l-Luğaviyye’nin Kur’ân’ın Bazı Müfredâtının Anlamlandırılmasındaki Rolü”, (Yayınlanmamış makale)

....., “Ömer b. Ali el-İspirî’nin ‘Furûk’la İlgili Bir Risâlesinin Tenkitli Neşri –er-Risâle fi Ma’ne’l-Hamdi ve’s-Şükri ve’l-Medhi ve’s-Sena ve Suveri’l-İftiraki ve’l-İçtimai Beynehüm-”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 20, Erzurum, 2003.

....., “Arap Leksikolojisinde ‘Fark’ Geleneği”, (Yayınlanmamış makale)

....., “Arap Leksikolojisinde ‘Kitabü’l-Fark’ Türü”, (Yayınlanmamış makale).

....., “*Elfâz* Türündeki Üç Teradüf Kaynağının ‘Furûk’ Bağlamında Kategorik Ayrımı ve Tahlili –*İbn Sikkit, Hemezani, Kudame b. Cafer-*”, (yayınlanmamış makale)

....., “Üç ‘Elfâzu’l-Müteradife’ Kaynağının ‘Furûk’ Bağlamında Kategorik Ayrımı ve Tahlili –*Asmai, Rummani, Ceyyani-*” (yayınlanmamış makale).

....., “Askerî’nin ‘el-Furûk fi’l-Luğa’sına Eleştirel Bir Yaklaşım -Ayırtedici Özellikleri ve Zaafları-”, (yayınlanmamış makale).

....., “*Eşanlamlılık Bağlamında Kur’ân’da Korku İfade Eden Kelimeler Üzerine Analitik Bir Değerlendirme* Adlı Makaleye Eleştirel Bir Yaklaşım”, (yayınlanmamış makale).

....., “Toshihiko Izutsu’nun Kur’ân Semantiğinde Eksik Yön: el-Furûku’l-Luğaviyye -Mütekarip Kelimeleri ‘Ayrıştırma’ Noktasında Izutsu’ya Bir Katkı-”, (yayınlanmamış makale).

....., “Arap Dilbiliminde ve Kur’ân’da Yakınanlamlılıkların Nüansları Nasıl Tespit Edilir?”, (Yayınlanmamış makale).

....., *Kur’ân Leksikolojisinde Yakınanlamlılık ve Nüans -Râğib el-İsfahânî Örneği-*” (Yayınlanmamış eser).

....., *Kur’ân’da Korku Kelimelerinin Renkleri -Furûku’l-Luğaviyye Bağlamında Semantik Bir Analiz-*, (Yayınlanmamış eser).

....., *Kur’ân’da ‘İyi’ ve ‘Kötü’nün Renkleri -Furûku’l-Luğaviyye Bağlamında Semantik Bir Analiz-*, (Yayınlanmamış eser)

Kâtip Çelebî, *Keşfu’z-Zunûn an Esâmi’l-Kütübi ve’l-Funûn*, Beyrut, 1992.

- Kılıç, Hulusi, “**Cevherî, İsmail b. Hammâd**”, *DİA*, İstanbul, 1993, VII/459.
....., “**el-Kâmûsu'l-Muhît**”, *DİA*, İstanbul, 2001, XXIV/287-8.
....., “**Fîrûzâbâdî**”, *DİA*, İstanbul, 1996, XIII/142-145.
....., “**Furûk**”, *DİA*, İstanbul, 1996, XIII/222-3.
....., “**Harîrî**”, *DİA*, İstanbul, 1997, XVI/191-192.
Koca, Ferhat, “**Emîr Padişah**”, *DİA*, İstanbul, 1995, XI/143-44.
Lutpi, İbrahim, “**al-Baydawî's-Life and Works**”, *Islamic Studies*, XVIII/4, 1979, s. 311-321.
Mahfuz, Hüseyin Ali, “**el-Fîrûzâbâdî ve'l-Kâmûs**”, *Mecelletü Külliyyeti'l-Âdâb*, Bağdad, 1961, IV/197-212.
Moh. Ben Cheneb, “**Cevherî**”, *İA*, III/126.
Necefî, Ali Ekber b. Mahmud, **et-Tuhfetu'n-Nizâmiyye fi'l-Furûku'l-Istılâhiyye**, Haydarabad-Dakn, 1340.
Nusayr, Amine M., **Ebu'l-Ferec İbnu'l-Cevzî**, Kahire, 1987.
Özcan, Abdülkâdîr, “**Ali Çelebî, Hısım**”, *DİA*, İstanbul, 1989, II/385.
Özek, Ali, “**el-Keşşâf**”, *DİA*, Ankara, 2002, XXV/329-330.
Özen, Şükrü, “**Kemâlpaşazâde: Fikhî Görüşleri**”, *DİA*, Ankara, 2002, XXV/240-242.
Özkan, Mustafa, “**Dekâiku'l-Hakâik**”, *DİA*, İstanbul, 1994, IX/111-112.
Râğıb, Hüseyin b. Muhammed, **el-Müfredât fi Ğarîbi'l-Kur'ân**, İstanbul, 1987.
Rippin, Andrew, “**Baydawi, al**”, *Encyclopedia of Religion*, NewYork, II/85-6.
Salih, Nihad Hassubi, **Cuhûdu İbni'l-Hanbelî el-Luğaviyye me'a tahkîki Kitabihi Akdi'l-Halâs fi Nakdi Kelâmi'l-Havâs**, Beyrut, 1987.
Sandıkçı, Kemâl, “**İbn Esîr Kardeşler**”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 6, Samsun, 1992, s. 62-71.
Saraç, M. A. Yekta, **Şeyhu'l-İslâm Kemâl Paşazâde: Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri ve Bazı Şiirleri**, İstanbul, 1995.
....., “**Kemâlpaşazâde: Edebi Şahsiyeti**”, *DİA*, Ankara, 2002, XXV/244-245.
Se'âlibî, Ebu Mansur Abdulmelik b. Muhammed, **Fıkhü'l-Luğa ve Esrâru'l-Arabiyye**, tlk. Yasin Eyyubi, Beyrut, 1999.
Semîn, Ahmed b. Yusuf el-Halebî, **Umdetu'l-Huffâz fi Tefsîri Eşrefi'l-Elfâz**, tah. Muhammed et-Tunci, Beyrut, 1993.
Semîr, Said Keccu, “**Mecduddin İbnü'l-Esîr ve Menhecühü fi't-Te'lif**”, *Mecelletü Mecmai'l-Luğati'l-Arabiyye bi Dimeşk*, Dimeşk, 1992, LXV/4, s. 620-50.

Suyûtî, Celaluddin, **Buğyetu'l-Vu'ât fi Tabakâti'l-Luğaviyyin ve'n-Nuhat**, tah. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Beyrut, ts.

....., **el-Muzhir fi Ulûmi'l-Luğa ve Envâiha**, ys., ts.

Şâyi', Muhammed b. Abdirrahman, **el-Furûku'l-Luğaviyye ve Eseruhâ fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Kerîm**, Riyad, 1993.

Şeyhzâde, Muhyiddin Muhammed b. Muslihiddin Mustafa, **Hâşiye alâ Tefsîri'l-Kâdî'l-Beyzavî**,

Tırnavî, Abdüsselam, **el-Furûk**, Süleymaniye Ktp., Fatih, 5349 (23 vr).

Turan, Abdülbaki, "**İbn Mâlik et-Tâî**", *DİA*, İstanbul, 1999, XX/169-171.

Turan, Şerafettin, "**Kemâlpaşazâde**", *DİA*, Ankara, 2002, XXV/238-240.

Ünal, İsmail Hakkı, "**Kirmânî, Şemseddin**", *DİA*, Ankara, 2002, XXVI/65-66.

Yalar, Mehmet, **el-Hatîb el-Kazvînî ve Belâgat İlmindeki Yeri**, Bursa, 1998.

Yaltkaya, Şerafettin, **İbn-i Esîrler ve Meşâhir-i Ulemâ**, İstanbul, 1322.

Yavuz, Yusuf Şevki- Avcı, Casim, "**İbnü'l-Cevzî Ebu'l-Ferec**", *DİA*, İstanbul, 1999, XX/543-549.

Yavuz, Yusuf Şevki, "**Beyzâvî**", *DİA*, VI/100-103.

Yenbuavi, G. Ganim, **İbn Mâlik el-Luğavi**, Mekke, 1979.

Yesû'î, Henrikus Lamnes, **Ferâidu'l-Luğa: Furûk**, Beyrut, 1889.

Zaki, Muhammed Adem, **Eseru İbn Mâlik fi'd-Dirâsâti's-Sarfiyye**, Mekke, 1980.

Zehebî, Muhammed b. Ahmed, **Siyeru A'lâmi'n-Nübüvve**, Beyrut, 1413.

Zemahşerî, Carullah Mahmud b. Ömer, **el-Keşşâf an Hakâiki Ğavamizi't-Tenzil**, Beyrut, ts.